

b

512

DE JAVAAN ALS DOEKOEN

EEN ETHNOGRAFISCHE BIJDRAGE

DOOR

L. TH. MAIJER

MET 3 AFBEELDINGEN

WELTEVREDEN
G. KOLFF & Co.
1918

BIBLIOTHEEK KITLV

0008 6965

066 791 731

G. H. VON FABER

6
512

DE JAVAAN ALS DOEKOEN

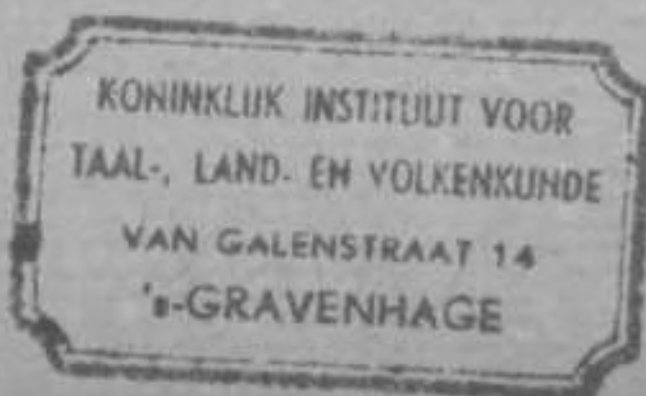
EEN ETHNOGRAFISCHE BIJDRAGE

DOOR

L. Th. MAIJER.

WELTEVREDEN
G. KOLFF & Co.
1918.

60651

VOORBERICHT VAN DEN SCHRIJVER.

Is het voor den Europeeschen geneeskundige dikwijls al vrij lastig, om zich een goed en duidelijk inzicht te verschaffen van de door de doekoen's uitgeoefend wordende geneeskundige praktijk en van de middelen enz., die zij daarbij gebruiken, hoeveel zwaarder en moeilijker moet het niet voor den leek zijn, om van één en ander een min of meer juist begrip te geven.

Toch heb ik gemeend, de door mij sedert jaren ter zake verzamelde gegevens niet langer onbenut te moeten laten liggen, te meer, daar zoo zij voor den geneeskundige al weinig of geen waarde hebben, deze aantekeningen allicht voor den beoefenaar der ethnografie van den Javaan nog van eenige beteekenis kunnen zijn.

Mij volstrekt onthoudende van eenige verandering of wijziging hoegenaamd in de mij door meer dan vijftig, zoo wel vrouwelijke, als mannelijke doekoen's verstrekte inlichtingen en gegeven verklaringen, heb ik deze dan ook in dit boek opgenomen, zooals ik ze kreeg, en ze zoo letterlijk mogelijk in het Hollandsch overgebracht. Alleen de m.i. wat al te ruwe schetsen van het skelet en de inwendige deelen van het menschelijke lichaam, die hierin een plaats hebben gekregen, ben ik zoo vrij geweest wat oogelijker te maken, terwijl ik verder de behandelde ziekten en ongesteldheden gemakshalve alphabetisch heb gerangschikt.

Ten einde niet in herhalingen te vervallen, heb ik hier de werkzaamheden der doekoen's bij de zwangerschap, de bevalling, de besnijdenis, enz. niet vermeld. Voor één en ander verwijs ik o. a. naar mijn: „Een blik in het Javaansche volksleven”, (geill. uitgave in twee deelen, bij E. J. Brill, Leiden 1897) waarin die onderwerpen uitvoerig behandeld zijn.

Van de doekoen's, meest oude en zeer oude personen, die mij indertijd aan deze gegevens hebben geholpen, en onder wie ik mij alleen nog wijlen Radenajoe Adipati Holland Soemadilaga, echtgenoot van wijlen den bekenden ouden regent van Temanggoeng (Kedoe) herinner, zijn meer dan waarschijnlijk niet velen meer in leven. Daarom spijt het mij zeer, de lijst hunner namen en woonplaatsen niet meer te bezitten, om die ook hierin te kunnen publiceeren. De meesten dier gegevens dateeren trouwens uit de jaren 1872 t/m. 1878, zoodat het bij mijn sedert dien plaats gehad hebbende verhuizingen geen verwondering behoeft te baren, indien zulk een lijst daarbij in het ongereede is geraakt, en thans niet meer te vinden is. Intusschen kan ik niet nalaten, die, mijne bejaarde voorlichtsters en voorlichters hier nog dankbaar te gedenken.

Van de door mij bij de bewerking dezer gegevens geraadpleegde geneeskundige en andere werken, voeg ik hierachter eene lijst bij, terwijl alphabetische registers der ziektenamen en van de namen der kruiden en planten, die in de verschillende recepten voorkomen, mede achter in dit boekje te vinden zijn. Bij de ziektenamen moeten echter steeds de woorden „Lara”, n. of „Sakit”, k. (ziekte) als „voorafgaand” worden gebruikt.

Wat de zorg voor de hygiëne in de desa, en al wat daaraan annex is, aangaat, ook hierover zal de belangstellende lezer hier een korte mededeeling vinden.

Moge deze kleine nog zeer onvolledige bijdrage belangstellende deskundigen er toe brengen van één en ander een grondiger studie te maken!

L. TH. MAIJER.

INLEIDING.

*De doekoen's ; hunne kennis van het menschelijk lichaam
en van de functies der organen daarin, hun diagnose
van ziekten, hunne behandeling (pidjët, oeroet,
semboer enz.)*

Zooals bekend is, wordt de geneeskunde onder de Javanen in de desa uitgeoefend door doekoen's. Deze doekoen's zijn meest min of meer bejaarde vrouwen, die haar bedrijf of beroep van hare moeders of oudere familieleden hebben geleerd en overgenomen en hare kennis daarbij nog door eigen ervaringen hebben verrijkt, — zelden mannelijke personen, ofschoon er hier en daar ook wel gevonden worden, maar dan meer als specialiteiten voor bepaalde ziekten.

Ofschoon deze doekoen's, zoowel uit godsdienstige overwegingen en bezwaren, als door adat-voorschriften zich nooit aan operaties en dergelijke chirurgische bewerkingen van het menschelijke lichaam wagen, omdat die handelingen onrein of ongepast en ongeoorloofd worden geacht, en hunne kennis der verschillende deelen van het menschelijk lichaam en van de functiën daarvan dien ten gevolge ook niet bijzonder groot kan zijn, moet het toch verwondering baren, dat zij er betrekkelijk nog meer van weten, dan gewoonlijk verondersteld wordt.

Reeds het groot aantal benamingen voor de verschillende deelen van het menschelijk lichaam, — voor de functies, die deze naar hunne meening uitoefenen, — voor de ziekten en andere ongemakken, waaraan de mensch blootstaat, en voor de daartegen aan te wenden middelen is, dunkt ons, wel een bewijs, dat de doekoen, althans de ervaren doekoen, haar of zijn beroep dikwijls niet zoo ondeskundig uitoefent,

als men op grond, dat zulk een geneeskundige geen opleiding hoegenaamd als zoodanig genoten, en zijn of hare kennis alleen van „zien” en „hooren” heeft, wel zou meenen.

Waar echter zelfs deskundigen als Dr. C. L. van den Burg (in zijn: De geneesheer in Nederlandsch-Indië, deel I, blz. 249 v. v.) en Dr. C. N. Stratz (in zijn: De vrouwen op Java, blz. 28 v. v.) op grond van eigen onderzoekingen en ervaringen erkennen, de eerste: „dat de doekoen's dikwijls een verwonderlijk scherp gevoel toonen te bezitten”, en genezingen kunnen aanbrengen o. a. in gevallen van „locale-pijn”, welke „niet uit een pathologisch anatomischen grond konden worden verklaard”, — de ander, dat hij zich „bij verschillende gelegenheden van de buitengewone fijnheid” (van den tastzin der doekoen's) heeft kunnen overtuigen en „veel van die bruine vrouwelijke collega's” heeft geleerd, — behoeven deze inlandsche geneeskundigen zeker niet altijd en onvoorwaardelijk gerekend te worden tot de klasse der onontwikkelde en onbeschaafde kwakzalvers, die alleen uit winstbejag en op goed geluk een beroep uitoefenen, waarvan zij hoegenaamd geen begrip hebben.

Volgens de meening van de meesten der door ons ter zake gehoorde doekoen's bestaat het menschelijke lichaam uit een samenstel van vele en verschillende min of meer harde beenderen en andere bestanddeelen (baloeng, n., tosan, k.), — die het geraamte (baloengan, k. n.) vormen, en aan elkander verbonden zijn of door vaste naden (samboengan gigitan, n., sambêtan gigitan, k.) of door gewrichten (gëgëlitán of oegêl-oegêlan, k. n.) welke in elkander grijpen (samboengan adoe-sêrê, n. sambêtan abên-sêrê, k.) of ook door pezen (otot, k. n.).

Dit geraamte is verder besloten in een lederachtig, min of meer elastisch omhulsel, dat volgens hen uit twee lagen bestaat, waarvan de buitenste (de opperhuid) koelit ajam, k. n. heet, doch de binnenste eenvoudig koelit k. n. wordt genoemd, — en verder gevuld met vleesch (daging, k. n.), spieren (oerat of otot, k. n.), aderen (oerat, k. n.), vliezen (këndangan, k. n.), gekleurde en ongekleurde vochten (banjoe, n. toja, k.) die

zich bewegen, lucht (hawa, k.n.) en drekstoffen (tatri, n. tendja, k.) alsmede met het hart, de longen, de galblaas, de maag, de darmen, de nieren, de pisblaas, de lever, de milt, en de inwendige geslachts- en andere organen.

Uit hoevele beenderen en beentjes het menschelijke geraamte bestaat, kon geen doekoen met juistheid zeggen; ook omtrent de functies enz. daarvan en van de andere organen, waarover nader, waren de ons verstrekte inlichtingen dikwijls zeer vaag.

Naar de opgaven dier doekoen's kunnen wij evenwel de verschillende deelen van het menschelijke lichaam als volgt rangschikken, nl.

a. Het beenderstelsel:

het geraamte in zijn geheel; baloengan, k.n. *)

het bekkeneel: tjoemploeng, k.n.

de hersenpan: patak, k.n.

het voorhoofdsbeen: baloeng batoek, n. tosan batoek, k. tosan larapan k.i.

het slaapbeen: baloeng pilingan, n. tosan pilingan, k.

het neusbeen: baloeng djanoer, n. tosan djanoer k.

het jukbeen: baloeng pipi, n. tosan pipi, k.

de kaakbeenderen: baloeng oewang, n. tosan oewang, k.

de tanden in het algemeen: oentoe, k.n.

de oogtanden: sioeng, k.n.

de kiezen: bahëm of bām, k.n.

de ruggegraat: oela-oela, k.n.

de halswervels: baloeng tjëngël, n. tosan tjëngël, k.

de rugwervels: baloeng gëgër, n. tosan gëgër k.

de lendewervels: baloeng bokong, ook boloeng bojok, n. tosan bokong, ook tosan bojok, k.

het stuitbeen: baloeng rongkong, ook baloeng silit kodok, n. tosan rongkong, ook tosan silit kodok, k.

*) De achter de Javaansche benamingen geplaatste letters geven de taalsoort aan, nl.

n. = ngoko (z.g. laag-Javaansch)

k. = krama (z.g. gewoon hoog Javaansch)

k.i. = krama-inggil (z.g. bijzonder hoog Javaansch)

k.n. = krama en ngoko tegelijk.

de bekkenbeenderen: baloeng tjëtik, n. tosan tjëtik, k.
het schouderblad: walikat, k.n.
het sleutelbeen: salang, k.n.
het borstbeen: sandang-lamoer, k.n.
de ribben in 't algemeen: iga, k.n.
de lange ribben: iga landoeng, k.n.
de korte ribben: iga wëkas, k.n.
de gewrichten: gëlitán of oegël-oegëlan k.n.
het bovenarmsbeen: baloeng baœ, n. tosan baœ, k.
de onderarmsbeenderen: baloeng lëngën, n. tosan lëngën, k.
de handwortelbeenderen: baloeng èpèk-èpèk, n. tosan èpèk-èpèk, k.
de middenhandsbeenderen: baloeng tangan, n. tosan tangan k.
de vingerbeentjes: ros daridji, k.n.
de knokkels: woekoe daridji, k.n.
het dijbeen: baloeng-ing-poepoe, n. *tosan-ing-poepoe, k.
het scheenbeen: baloeng garës, n. tosan garës, k.
de knieschijf: gandoe.
de voetbeenderen: baloeng-ing-sikil, n. tosan-ing-soekoe, k.
het hielbeen: baloeng toengkak, n. tosan toengkak, k.
de beentjes in de teenen: baloeng-ing-daridji-sikil, n. tosan-ing-daridji-soekoe, k.
het kraakbeen: baloeng nom, n. nèm, k. en
een wervel: gëndèr, k.n.

b. de uitwendig zichtbare deelen van het lichaam:

het lichaam in 't algemeen: awak, ook badan, k.n. sarira, k.i.
de romp: gëmboeng, k.n.
de ledematen: ros-rosan, k.n.
de lichaamsbouw in 't algemeen: pangawakan, k.n. pa-sariran k.i.
de gestalte: dëdëg, k.n.
het uiterlijk voorkomen in zijn geheel: sawangan, k.n. roepa, n. roepi, k.
het aangezicht: rahi, k.n. soerja, k.i.
de gelaatstrekken: oelat, ook semoe, k. n. pasoerjan, k.i.
het hoofd: ëndas, n. sirah, k. mastaka, k.i.
de kruin: oenjëng-oenjëngan, k.n.

de groote fontenel: ěmboen-ěmboenan, k.n.
het voorhoofd: batoek, k.n. larapan, k.i.
de slapen: pilingan, k.n.
de wenkbrauwen: alis, k.n. imba, k.i.
de buitenste punten daarvan: poepoel, k.n.
de oogen: mata, n mripat, k. netra, k.i.
de oogleden: tĕlakoep of tĕlapoekan, k.n.
de binnenhoeken der oogen: soeloehan, k.n. tridjilan, k.i.
de oogappels: tĕlĕng, k.n. manik, k.i.
het wit der oogen: poetih-ing-mata, n. pĕtak-ing-mripat, k.
de ooghaartjes: idĕp, k.n.
de ooren: koeping, k.n. talingan k.i.
de oorlellen: godoh, k.n.
de ooropeningen: lĕng-ing-koeping, k.n.
de neus; iroeng, k.n. grana, k.i.
de neuswortel: pasoeng, k.n.
de punt van den neus: bontos iroeng, k.n. ook pasoe k.n.
de neusvleugels
de mond: tjangkĕm, k.n. toetoek, k.i.
de lippen: lambé, k.n. lati, k.i.
de wangen: pipi, k.n. pangarasan, k.i.
de kaken: oewang, k.n.
de kin: djanggoet, k.n. ketekan, k.i.
het haar (op het geheele hoofd) ramboet, k.n. rema, k i. het
haar (aan den rand van het voorhoofd) sinom, k n. het fijne
haar (op den nek en andere lichaamsdeelen) woeloe, k.n.
het haar (op den venusheuvel) djĕmboet, k.n.
het haar (aan de oksels) woeloe kĕlĕk, k.n.
het haar (op de borst) simbar dada, k.n.
het haar (op de groote teenen) woeloe tjoemboe, k.n.
de baard: djĕnggot, k.n.
de bakkebaard: godĕg, k.n.
de ringbaard; brĕwok, k.n.
de kinbaard: oewok, k.n.
de knevel: brĕngos, n. rawis, k. koembala, k.i.
de sik: djĕdjĕnggot, k.n.
de krullen op het hoofd: prĕntĕl, k.n.
de krullen aan de slapen: aĕi-aĕi, ook tjĕntoeng, k.n.

het haarbosje op de kruin (bij kinderen) gombak; k.n.
de haarbosjes aan beide zijden van het hoofd (idem) sin-
ting, k.n.

het haarbosje op het achterhoofd (idem) koetjir, k.n.

het haarbosje ter hoogte van de groote fontenel (idem)
koentjoeng, k.n.

de haarwrong (der vrouwen) gëloeng, k.n. oekël, k.i.

de haarwrong (bij de mannen, waaraan de hoofddoek
bevestigd wordt) mondolan k.n.

het haar in een vlecht gedragen: klabangan, k.n.

de haarvlecht (losse-): tjëmara, k.n.

het haar (grijs-): oewan, k.n.

het haar (kroes-) ramboet kriting, k.n.

het haar (golvend): ramboet ngrèmbjak, k.n.

het haar (sluik-): ramboet kakoe n — kakën, k.

het haar van kinderen, dat in sommige streken ongekamd
en ongesneden wordt gelaten tot het 6e en 7e jaar, en daar-
door ten laatste als schapewol aaneen-plakt, ramboet gëm-
bel, k.n.

de keel (uitwendig): tênggok, k.n.

de adamsappel: kalamëndjing, k.n.

de hals: goeloe, k.n. djangga, k.i.

de nek: gițok, k.n. griwa k.i.

de schouder: poendak, k.n. midangan, k.i.

de rug: gëgër, k.n. poengkoeran, k.i.

het middel: wangkingan, k.n.

de zijde van het lichaâm: lamboeng, k.n.

de idem bij de korte ribben: singkëb, k.n.

de idem idem, iets meer naar voren: lëmpèng, k.n.

de idem boven de heupen: këmpèng, k.n.

de lendenen: bangkèkan, k.n. pamëkak, k.i.

het onder einde van den rug: bojok, k.n.

de billen: bokong, k.n.

de aars: doeboer, k.n.

het aarsgat: silit, k.n.

de bilnaad: poeroes, k.n.

de borst: dađa, k.n. djadja, k.i.

de borsten: soesoe, k.n. pëmbajoen, k.i.

- de tepels: pëntil, k.n. sësëp, k.i.
de maagholte: poeloengati, n. poeloeng manah, k.
de buik: wëtëng, k.n.
de navel: woedël, n. poesër, k.
de schaamdeelen in 't algemeen: oerat, n. kawirangan, k.
idem (de mannelijke): palanangan, n. padjalëran, k.
de roede: pëli of dakar, k.n. — kalam, k.i.
de eikel: gațel, k.n.
de voorhuid: ikoet, k.n.
de balzak: koțol, k.n. — klandoengan, k.i.
de vrouwelijke schaamdeelen: pawadonan, n. pawestrën, k.
de schaamlippen: lambé, k.n.
de vulva: marga ina, n. margi ina, k.
de venusheuvel: pandoekeel-ing-oerat, n. pandoekeel-ing-kawirangan k.
de liezen: pikang, poekang of sëlakang, k.n.
de onderbuik: këmpeeng, k.n.
de armen: lëngën, k.n.
de bovenarm: baœ, k.n.
de benedenarm: lëngën, k.n.
de elleboog: sikoet, k.n.
de oksel: këlèk of tjangklakan, k.n.
de elleboogsholte: lëngkongan-ing-sikoet, k.n.
het handgewricht: oegël-oegëlan tangan, k.n. ook èpèk-èpèk, k.n.
de hand: tangan, k.n.
de handpalm: tapak tangan, k.n.
de rug der hand: toțok tangan, k.n.
de vingers: daridji, k.n.
de duim: djëmpol, k.n.
de wijsvinger: panoedoe, n. panëdah, k.
de middelvinger: panoenggoel, k.n.
de ringvinger: manis, k.n.
de pink: djëntik, k.n.
de punt van een vinger: poetjoek-ing daridji, k.n.
de nagels: koekoe, k.n. kënaka, k.i.
de vuist: bitì, tēkēm, gēgēm, kēpël, k. n.
de beenen: sikil, n. soekoe, k.

de schoot: pangkon, k.n.
de dijen: poepoe, k.n.
de knieën: dëngkoel k.n. djëngkoe, k.i.
de kniebocht: tjingklok, k.n.
het scheenbeen: garës, k.n.
de kuit: kèmpol, k.n. wëntis, k.i.
de enkel: kěwiri, n. dèrèkan, k.
het voetgewricht: oegěl-oegëlan-sikil, n. oegěl-oegëlan-soekoe, k.
de achillespees: kětjèt, k.n.
de voet: sikil, n. soekoe, k. sampéan of pada, k.i.
de hiel: toengkak, k. n.
de wreef: totok-sikil, n. totok-soekoe, k.
de voetzool: tělapan, dasar, ook dëlamakan, k. n.
de teenen: diridji-sikil, n. daridji-soekoe, k.
de groote teen: djěmpol-sikil, n. djěmpol-soekoe, k.
de huid in het algemeen: koelit, k.n.
de opperhuid: koelit ajam, k.n.
moedervlekken: toh, k. n.
wratten: koetil ook tjaplak, k.n.
pigmentvlekken (min of meer verdikte) anděng-anděng, k.n.
litteekens (al naar gelang van vorm en kleur) bitět, boe-tjěk, boeras, djitět, gètèk, pèdèt, tèmbong, tjiri, enz. k.n.
sproeten: tahi lalër, k.n.

c. de inwendige, niet of niet direct zichtbare deelen van het menschelijke lichaam (behalve de beenderen):

de hersens: oetěk, k. n.
het merg: soengsoem k.n.
het bloed: gětih, n. rah, k.
de andere vochten: banjoe, n. toja, k.
de tranen: loeh, k.n. waspa, k.i.
het zweet: kěringět, k.n. riwé, k.i.
de melk (het zog): banjoe soesoe, n. toja soesoe, k.
de urine: oejoeh, k. n. toeras, k.i.
de gal: koewaja, k.n.
het semen virile: pějjoeh of noetpah, k.n. kama, rasa of mani k. i.

- de menses: kěl of sěsoekěr, k.n. tarab, k.i.
het lendewater: kawah, k.n.
de drekstoffen: tahi, n. téndja, k.
het slijm (uit den neus): oemběl, k.n.
het idem uit de keel of borst): rijak, k.n.
de etter: nanah, k.n.
de mondholte: palompongan-ing-tjangkēm k.n. of tjang-
kēm, k.n.
het verhemelte: tjětak, k.n.
het achter-verhemelte: laklakan, k.n.
de huig: sěntil, k.n.
de amandelen: itil-italan k.n.
het tandvleesch: goesi, k.n.
de tong: ilat k.n. lidah, k.i.
de keel: gorokan, k.n.
het keelgat: gondang, k.n.
de luchtpijp: goeroeng, k.n.
de slokdarm: gorongan of lědlědan, k.n.
het hart: djantoeng k.n.
de longen: kěboek, maras, k.n.
de galblaas: kělěmboengan koewaja, k.n.
de maag: wadoek, madoekan, k.n.
het buikvlies: kěndangan, k.n.
de borstholte, dada, k.n.
de buikholte: wětěng, k.n.
de onderbuikholte: kěmpoeng k.n.
de lever: ati n. manah, k.
de milt: limpa, k.n. ati-pěngasih, n. manah pěngasih, k.
de nieren: gindjěl of toentoet, k.n.
de darmen in het algemeen: oesoes, k.n. djaringan, k.i.
de groote darm: oesoes gědé, n. oesoes agěng, k.
de kleine darm: oesoes nom, n. oesoes nem, k.
de endeldarm: bol, k.n.
de pisblaas: poejoehan, k.n.
de pisleider; koeboel, k.n.
de testikels: pringsilan, k.n.
de kit elaar: itil of kalěntit, k.n. prana, k.i.
het hymen: kendangan kěprawanan k.n.

de baarmoedermond: бага k. n.
de baarmoeder: oewël k. n.
de placenta: ari-ari, n. réntjang, k. ěmbing, k.n.
de navelstreng: tali ari-ari, n. tangsoel réntjang, k.
de aderen in het algemeen: oerat getih, n oerat zah, k.
de slagader: oerat gědé, n. oerat agěng k.
de pols: kětěg of kěkětěg, k. n. pramana, k.i.
het vleesch: daging, k.n.
de spieren: otot, ook oerat en daging-kojoran, k.n.
de pezen: otot, k.n.
de zenuwen: oerat, ook otot, k.n.
de vliezen: koelit, klamoedan, kěndangan, ook boengkoes,
k.n. en
de klieren: klandjer, of plandjër, k.n.

Naar aanleiding van een en ander werden ons nog teekeningen verstrekt, en verder de nadere verklaringen gegeven, die wij hierachter naar rangorde zullen vermelden.

Blijkt uit het vorenstaande al voldoende, dat, zoo niet alle, toch verscheidene doekoen's wel degelijk eenig begrip, of wil men, eenige voorstelling hebben van den inwendigen bouw van het menschelijk lichaam, — uit de hieronder te behandelen verklaringen, die zij van een en ander gaven, zal men ontwaren, dat, al hebben zij het niet altijd bij het rechte eind, hunne kennis der verschillende onderdeelen van ons lichaam dikwijls vrij bevredigend kan worden genoemd.

Zooals wij hiervoren reeds ter loops hebben vermeld, weten de doekoen's niet te zeggen, uit hoeveel beenderen en beentjes het menschelijk geraamte bestaat. Dit is voor hen ook van geen bepaald gewicht, daar, zooals wij straks zullen zien, hunne behandelingswijze van ziekten en andere ongemakken meer gebaseerd is op de kennis der juiste ligging der spieren, enz. Toch zijn hun de voornaamste deelen van het skelet, zooals wij reeds weten, niet onbekend.

Van den schedel kennen zij alleen de aangegeven beenderen, de overigen niet, ofschoon zij wel weten, dat er nog meer zijn. Ook is het hun niet onbekend, dat deze beenderen grootendeels door naden (samboengan gigitan, n. sam-

bětan gigitan, k.) aan elkander verbonden zijn, althans wat de schedelbeenderen betreft.

Het hoofd rust volgens hen op de beenderen van den rug. Hoeveel er van deze zijn, en hoe eigenlijk de verbinding met het hoofd in elkander zit weten zij ook niet precies; zij veronderstellen dat zulks door spieren, zenuwen en pezen geschiedt. Alleen weten zij, dat de wervelkolom uit verschillende stukken bestaat, die in elkander grijpen (samboengan adoe-sěřet, n sambetan adoe-sěřet, k.) en verder door spieren, (kojor, k.n.) pezen (otot, k.n.) en vleesch (daging, k.n.) aan elkander worden vastgehouden. alsmede, dat die wervels doorboord (bolong, k.n.) zijn en die doorboring gevuld is met een draderige, vettige zelfstandigheid, die soengsoem k.n. (merg) wordt genoemd.

Dit merg staat verder in verbinding met den inhoud van het hoofd, de hersens of oetěk, k.n. die, volgens hen, het orgaan der gedachte, van het denkvermogen (panggarahita, k.n. pamikir, k.n.) vormen; van daar de uitdrukkingen: ora doewé oetěk, n. = geen hersens hebben, dom zijn, en ora oetěk, n. = iets niet kunnen doen, tot iets niet in staat zijn, enz. De verbinding van merg en hersenen bestaat ook uit spieren en zenuwen, otot k.n.) en is zóó, dat het hoofd zich op den wervelkolom naar links en rechts en naar voren en achteren bewegen kan, dus niet onbeweeglijk vastzit, terwijl de wervelkolom (sela-sela, k.n.) zelf, in een punt eindigt, het stuitbeen of baloeng silit kodok, k.n. en de verschillende wervels (gěnděr, k.n.) er van gevorkt zijn, of liever uitsteeksels (tjawang k.n.) hebben.

De geheele wervelkolom of ruggegraat wordt verder door hen in drie deelen verdeeld, waarvan het bovenste uit de halswervels (baloeng tjěngěl, k.n.) het middelste uit de rugwervels (baloeng gěgěr, k.n.) en het onderste uit de lende-wervels (baloeng bokong, k.n.) bestaan.

Aan het bovendeel der rugwervels zijn de ribben (iga, k.) bevestigd, waarvan de lange iga landoeng k.n. de korte iga wěkas, k.n. worden genoemd. Deze ribben, waarvan er, naar hun zeggen, twaalf aan elke zijde der borst aanwezig zijn, zijn min of meer platte, niet met merg gevulde, lang-

werpige en gebogen beenderen, die aan de voorzijde der borst door kraakbeen (baloeng nom, n. baloeng nèm, k.) aan het borstbeen (baloeng dada, k.n.) verbonden zijn, en op die wijze een soort van kooi (koeroengan) vormen, waarin het hart (djantoeng k.n.), de longen (kěboek, k.n.) en nog andere inwendige deelen van het lichaam besloten zijn. Behalve aan de wervelkolom en het borstbeen zijn deze ribben ook onderling verbonden door vleesch, spieren, zenuwen en pezen, doch niet zoo hecht of vast of onbewegelijk, dat zij bij de ademhaling (amběkan, k.n.) geen op- en neer-gaande beweging kunnen maken.

Aan de lendewervels zitten de bekken- of heiligbeenderen (baloeng tjětik, k.n.), min of meer breedte, gebogen en naar de binnenzijde holle beenplaten, die de overigens aan de voorzijde geheel onbeschermd onderbuik (kěmpoeng k.n.), links en rechts eenigszins beschutten.

Wat de voor de voortteling en vermeerdering van het geslacht bestemde geslachtswerktuigen (oerat, k.n.) aangaat, deze zijn volgens hen geheel beenloos en alleen uit spieren en pezen samengesteld.

De armen (lěngě, k. n.) hebben drie vrijgroote met merg gevulde beenderen, nl. één boven, het bovenarmsbeen (baloeng baœ, k. n.) en twee beneden, de benedenarmsbeenderen (baloeng lěngě.) die bij den elleboog (sikoet k. n.) aan elkander, en bij den schouder (poendak k. n.) aan het lichaam (awak, k. n.) of de romp (gěmboeng, k. n.) mede door spieren en pezen verbonden zijn. Wat het nut of de bestemming dezer beenderen is weten zij echter niet, of hebben zij nooit tot een punt van onderzoek of overweging gemaakt. Aan het onderende der armen zijn voorts de handwortelbeenderen, vijf in getal, en de beentjes, veertien in het geheel, die de vingers, nl. den duim (djěmpol, k. n., den wijsvinger (panoedoeh, n. panědah, k.), den middelvinger (panoenggoel, k. n.), den ringvinger (manis k. n.) en de pink (djěntik, k. n.) vormen. Bedoelde handwortel- en vingerlidbeenderen (baloeng èpèk-èpèk en baloeng daridji, k. n.) zijn omgeven en aan elkander verbonden door vleesch, spieren, zenuwen en pezen (daging, oerat en otot k. n.)

terwijl de vingers dienen om het een of ander te grijpen en vast te houden (njëkël, n. njëpëng, k.).

Wat de beenderen der onderste ledematen (sikil, n. soekoe, k.) betreft, sommigen kennen er negentien, behalve de kleine beentjes der gewrichten. (gëlitani, k.n.) anderen weten niet hoeveel er zijn; zelfs zij, die opgaven er negentien (van de grootsten natuurlijk) te kennen, konden ons niet alle namen daarvan opgeven. Alleen het bovenste been, het dijbeen (baloeng poepoe, k.n.), het scheenbeen (baloeng garës, k.n.), de knieschijf (gandoe k.n.) de voet- of wreef-beenderen (dëlamakan k.n.), het hielbeen (baloeng toengkak, k.n.), de enkelknobbels (këmiri, n. dërëkan, k.) en de beentjes der teenen (baloeng daridji sikil, n. baloeng daridji soekoe, k.), kenden zij bij name, terwijl zij ook wisten, dat in het dij- en scheenbeen merg (soengsoem k.n.) zit, en dat de beweging der verschillende geledingen vergemakkelijkt wordt door een soort vloeibaar vet of olie, door hen „minjak tjoepeu” k.n. (gewichtskom-olie) genoemd, die de in elkander grijpende deelen glad houdt. De beenderen zelf bestaan volgens die doekoen's uit dezelfde stoffen als de beenderen der dieren, doch welke soort stoffen en hoe deze heeten kon geen hunner opgeven. Voorts zijn volgens hen de spieren niets anders dan vleeschbundels, die rekbaar zijn; van daar de naam daging kojoran, k.n. (rekbaar vleesch). Deze naam kojor, ook kotot, k.n. wordt mede gegeven aan de min of meer geelgekleurde pezen, die in het vleesch worden aangetroffen, en wat het nut dezer spieren en pezen aangaat, deze dienen alle om de verbindingen der beenderen te versterken en de beweging daaraan te vergemakkelijken.

Met betrekking tot de inwendige deelen van het lichaam konden de doekoen's ons het volgende mededeelen.

Het hart (djantoeng, k.n. ook toentoet, k.n.) ziet er rood uit en bestaat uit twee stukken, die gelijken op de nog gesloten pisang-bloesem, — van daar de naam djantoeng k.n. Het is geplaatst midden in de borstholte (dada k.n.) tusschen de twee longen (këboek, k.n.) en dient, om het bloed (gëtihi n. zah, k.) in het lichaam te doen circuleeren, alsmede tot gevoelsorgaan (pangrasa, n. pangra'os k.) Het hart

is door aderen (oerat k.n.) met de twee deelen, waaruit de longen bestaan, verbonden, en dezen aan de bovenzijde weder met de luchtpijp (gorokan, k.n.) De longen toch zijn de ademhalingswerktuigen. Zij zien er min of meer gerimpeld (pating printis, k.n.) uit, zijn min of meer rood-gekleurd en mede in de borstholte te vinden.

Wat de galblaas aangaat, die kělēmboengan koewaja, k.n. ook rēmpeloe k.n. wordt geroemd, deze wordt tusschen de twee hartlappen gevonden en ziet er langwerpig rond uit, terwijl de inhoud, de gal (koewaja k.n.) uit een geel-groen, bittermakend vocht bestaat. Waartoe dit orgaan eigenlijk dient, wist geen der doekoens's op te geven; sommigen meenden, dat hier de zetel der droomen moet worden gezocht, want de uitdrukking „ngrēmpēloe” beteekent „soesen, droomend waken!”

De maag (wadoek, k.n.) is een langwerpige, elastische (koemēdoel k.n.) zak, waarin het daarin door den slokdarm (gorongan, k.n.) aangevoerde voedsel nader verwerkt en fijn wordt gemaakt, om daarna door de darmen (oesoes k.n.) het lichaam uit te gaan. De maag ligt ook in de borstholte, doch onderaan tegen het buikvlies (këndangan, k.n.) dat de scheiding vormt tusschen de borstholte (dada, k.n.) en de buikholte (wētēng, k.n.). In dit buikvlies is een opening, (boetoelan k.n.) waardoor een deel van de groote darm (oesoes gēdē n. oesoes agēng. k.), die in de onderhelft van de maag begint, gaat. Van dezen grooten darm komt het voedsel verder in de dunne darm (oesoes nom, n. oesoes nēm, k.), van daar in den endeldarm (bol, k.n.) om eindelijk door den aars (doeboer, k.n.) en het aarsgat (silit. k.n.) het lichaam te verlaten. Hoe de maag er van binnen uitziet, wist geen der doekoen's met juistheid te zeggen; zij denken, dat er wel eenige overeenkomst zal wezen met die van een koe.

In den rechterbovenhoek der buikholte ligt de lever (ati, n. manah, k.), een vrij groot en roodachtig gekleurd stuk, waarvan geen der doekoen's echter het nut of de werking kon verklaren.

Aan de andere zijde, dus in de linkerhelft van de onderbuik, wordt de milt (limpa, k.n.) gevonden, waarvan het

nut en de functies aan de door ons geraadpleegde doekoen's ook niet bekend was.

Voorts liggen tegen den achterwand van de onderbuik, dichtbij den wervelkolom, de nieren (gindjël, k.n.), twee in aantal, die zoowel onderling als met de pisblaas (poejoe-han of impēs, k.n.) verbonden zijn door middel van holle strengen, waardoor de in de nieren gevormde urine (oejoeh, k.n.) naar de pisblaas wordt gevoerd. Van deze pisblaas gaat het vocht verder door den pisleider (koeboel k.n.) naar de schaamdeelen (oerat, n. kawirangan, k.) en daaruit naar buiten.

De hiervoren opgegeven inwendige deelen zijn bij mannen en vrouwen dezelfde, alleen in de schaamdeelen bestaat verschil en in de borsten.

Wat de functies der darmen betreft, de groote darm dient voor het houden der stoffen, die later het lichaam door het aarsgat verlaten, — de dunne echter voor de verwerking der fijne stoffen (pangan, n. řęđā, k. = voedsel, voedingsstof) die in het lichaam worden opgenomen en er achterblijven en den groei bevorderen. Hoe een en ander geschiedt, wist echter geen der doekoen's te verklaren of uit te leggen. Enkelen hielpen er zich af door te beweren, dat zulks een geheim is van Allah, en het den menschen niet past er verder onderzoek naar te doen!

Behalve uit de vorengenoemde inwendige organen bestaat de inhoud der borst- en buikholten nog uit aderen, vleesch, en diverse vochten, gedeeltelijk helder, anderdeels troebel of min of meer gekleurd, enkele reukeloos, andere min of meer vies riekend (amis, k.n.).

De aderen worden, zooals wij reeds weten, verdeeld in slag- of groote aderen (oerat gëdë, n. oerat agëng, k.) en in gewone aderen (oerat gëtiĥ, n. oerat rah, k.) doch behalve deze is er nog een groote massa van heel fijne adertjes (oerat aloes of oerat ramboet, k.n.) die mede met bloed gevuld zijn. Het bloed in al die aderen, groot en klein, loopt; dit is merkbaar o.a. aan den polsslag (këkëtëg, k.n.), ook aan de klopping van het hart (tabtab aning ati, n. tabtabaning manah, k.), en ziet er soms helderrood, soms donkerrood uit.

Wat hiervan de oorzaak is, wisten de doekoen's niet, alleen konden zij zeggen, dat het bloed uit het hart komt, en door de samentrekkende beweging hiervan (kědjot, k.n.) in de aderen voortgestuwd wordt en een kringloop maakt, die weder in het hart eindigt. Voorts werd het helderrood-bloed door hen gětih èntjèr, n. rah èntjèr k. en het donkerroode, dat door de doekoen's als vuil of ongezonder wordt beschouwd, gětih matěng, n. rah matěng, k. genoemd.

Wat de spieren, zenuwen en pezen aangaat, waaraan het aantal en de juiste functies aan de doekoen's niet bekend zijn, deze worden door hen beschouwd als de organen van het gevoel en de zetels der menschelijke kracht, van daar de uitdrukking „ora doewe otot", n. — geen spieren hebben, voor iemand, die zwak is van lichaamsbouw of gestel.

Het vleesch, waaraan naar de plaats, die het in het lichaam inneemt, verschillende benamingen worden gegeven, als bijv.: daging pipi (het vleesch der wangen), daging dada (het vleesch der borst), daging loeloer (het haasje) daging iga (het vleesch op de ribben) enz. bestaat volgens hen uit een vaste zelfstandigheid, waarin behalve bloed en water ook een veel van eiwit hebbend vocht, door hen iloe k.n. genoemd, gevonden worden, en ontstaat, naar hunne meening uit de in het lichaam achterblijvende voedingsstoffen, die in den dunnen darm verwerkt worden en die niet alleen bijdragen tot de vermeerdering van het vleesch, maar ook tot de vorming van het vet (gěmoek, k.n.), dat daarin aanwezig is. Waartoe dit vet dient is hun echter niet duidelijk.

Wat het oog (mata, n. mripat, k.) aangaat, ook hiervan zijn de verschillende inwendige onderdeelen aan de doekoen's niet bekend. Zij constateeren alleen, dat beelden (bojongan k.n.) er in worden gereflecteerd, en dit wordt „zien" ('ndělěng, n. ningali, k.) genoemd, terwijl het niet teruggeven van beelden, in het oog blindheid (pitjak, woeta, k.n.) heet. Hoe zulk een blindheid verklaard moet worden, wist geen der doekoen's mede te deelen, althans niet van blindheid ten gevolge van niet uitwendige oorzaken, zooals verwondingen door steken, enz. waardoor naar hun meening iets in het oog stuk (pětjah, soewèk, rěmoek, k.n.) raakt, en dit blind maakt,

Van den neus echter konden zij zeggen, dat die door een middenschot (djanoer k.n.) in twee helften, die bij den neuswortel (pasoeng k.n.) samen- of inéénloopen, wordt verdeeld, en dat bedoeld schot een gevoelige dunne huid (koelit tipis k.n.), heeft, die bij gevatte koude slijm (oembël, ook ingoes, k.n.) afscheidt.

De ooren (koeping k.n.) bestaan volgens hen uit een uitwendig en een inwendig deel. Binnen in het oor is een vlies (këndangan, k.n.), dat bij het opvangen van geluiden trilt en zoo veroorzaakt, wat men hooren (ngroengoe, n. mirëng, k.) noemt. Het binnengedeelte van het oor is mede bedekt met een zeer dunne huid, die gemakkelijk verzweert en ettert, waardoor dan allerlei ziekten, maar voornamelijk het „loopen” van het oor (kôpôkën, k.n.) kunnen ontstaan en waardoor het vlies zelfs verwoest kan worden, in welk geval de persoon dan doof (boedëg, k.n.) wordt.

Wat de haren (ramboet, k.n.) aangaat, deze komen volgens de doeken's uit de huid voort, en groeïen, ten bewijze waarvan zij steeds langer worden, zoodat ze van tijd tot tijd moeten worden geknipt of geschoren. Of die haren hol zijn, kon geen der doekoen's ons mededeelen; dit hebben zij nooit onderzocht.

Eveneens komen de nagels volgens hen uit de huid voort; ook deze groeïen voortdurend en dienen van tijd tot tijd te worden gekort.

De huid, (koelit k.n.) die, zooals hiervoren reeds is vermeld, door hen als uit twee lagen (lapis k.n.) bestaande wordt gedacht, moet naar hunne meening uit het bloed en het vleesch zijn ontstaan, terwijl alle soorten van huidziekten een gevolg zijn van de aanwezigheid van zeer kleine diertjes, parasieten, die in het algemeen kroema, k.n. (maden, mijten, en dergelijken) worden genoemd.

De borsten (soesoe, k.n.) van den man verschillen in zoover van die der vrouw, dat de eersten meest kleiner zijn en geen zog (banjoe soesoe n. toja soesoe, k.) afscheiden, ook niet uitdijen (mëlar, k.n.) zooals bij de vrouw in zwangerschap (mëtëng, n. wawrat, k.) Hoe het zog in de vrouwenborst gevormd wordt, wist geen doekoen te zeggen;

alleen wisten zij, dat zoowel in de mannen- als in de vrouwenborst vocht (banjoe, n. toja k.) aanwezig moet zijn.

Wat eindelijk de geslachtswerktuigen aangaat, deze verschillen bij den man en de vrouw in zeer vele opzichten.

Bij den man bestaan die uit de roede (palanangan, n. padjalëran, k.) met den balzak (kontol, k.n.) en de daarin besloten twee testikels (paringsilan, k.n.) de vormen verzamelpplaats van het semen virile (pëdjoeh, k.n.), de slijmige, eiwitachtige stof, waaruit het kind (anak, k.n.) ontstaat.

Bij de vrouw worden de schaamdeelen gevormd door de lippen (lambé, k.n.), die het kanaal omsluiten, de z.g. marga ina, n. margi ina, k. (eig. de slechte, de gemeene, de schandelijke weg), die in verbinding staat met de baarmoeder (oewël, k.n.) waarvan de ingang бага, k.n. heet. Deze ingang is bij maagden en jonge meisjes gesloten door het hymen, (këndangan kaprawanan, k.n.) dat bij uitoefening van den coïtus doorboord (bolong, k.n.) wordt, tengevolge waarvan gewoonlijk ook eenige druppels bloed daaruit vloeien. Bij getrouwde vrouwen, weduwen en anderen, die geen maagden zijn, blijft de baarmoedermond open. totdat er bevruchting heeft plaats gehad; dan sluit deze opening zich van zelf, zoodat bij verdere cohabitatie het mannelijke zaad verhinderd wordt tot in de bevruchte baarmoeder door te dringen, en de menses (kël op sěsoekër, k.n.) dan niet meer te voorschijn kunnen komen. Bij zwangerschap is de baarmoeder verder gevuld met het kind of de kinderen, (anak, k.n.), en de placenta of placenta's (ari-ari, k.n.); de verbinding daarvan met het kind of de kinderen vormen de navelstreng of -strengen, (tali ari-ari, n. tangsoel rentjang, k.) alsmede het lendewater (kawah, k.n.) Hoe de bevruchting eigenlijk geschiedt, wisten de doekoen's niet met juistheid te verklaren. Sommigen meenden, dat het op het vrouwelijke zaad (ook vrouwen hebben zaad) uitgestorte semen van den man alléén tot de vorming van het kind leidt, terwijl het vrouwelijke daarvoor als het ware den groeibodem vertegenwoordigt; anderen echter waren van meening,

dat zooals in het geschrift „nitimant” moet staan *), door de samenwerking dezer twee soorten zaad het kind ontstaat. Van eierstokken bij de vrouw wist geen hunner iets af; allen meenden, dat het zaad der vrouw zich vanzelf in de baarmoeder en uit de wanden daarvan vormt en dus steeds daarin aanwezig is.

Wat de geboorte van twee- of drielingen, zelden meer kinderen, aangaat, deze is een gevolg van het binnendringen van meer dan één zaadkiem (widji, k.n.) van den man. In dergelijke gevallen heeft ieder kind ook een eigen placenta en navelstreng.

Waaruit en hoe de placenta ontstaat, wist geen der doekoen's te zeggen en wat de functie daarvan betreft, volgens hun meening is die niet anders dan het aanbrengen van voedingsstoffen aan het in wording zijnde kind, en wel door den navelstreng.

Op de vraag, of een doekoen kon onderzoeken en zeggen, of het kind, waarvan een vrouw zwanger is, een jongen dan wel een meisje is, werd door sommigen ontkennend geantwoord, terwijl enkelen beweerden, dit wel te kunnen, volgens deze laatsten zou een meer rechtsche ligging op de aanwezigheid van een mannelijk, een meer linksche op die van een vrouwelijk kind wijzen. Wat de ligging van het kind in de baarmoeder aangaat, deze is in gewone gevallen meest met het hoofd vóór den baarmoedermond. Evenwel zijn genoeg gevallen bekend, waarin het kind met de armpjes of beentjes te voorschijn komt, en zelfs geheel dwars ligt. In dit laatste geval wordt getracht, die ligging door uitwendige manipulaties in een goede te veranderen, wat in den regel, volgens hun zeggen, ook gelukt.

Over deze manipulaties zullen wij straks nader spreken. Eerst moeten wij nog even vermelden, wat de doekoen's omtrent de wijze van cohabiteeren onder de Javanen hebben medegedeeld, en wat verder door hen, in gevallen van het doodgaan van kinderen in den moederschoot en van miskramen en dergelijke ongevallen meer gewoonlijk gedaan wordt.

*) Dit geschrift kennen wij tot onzen spijt niet en hebben wij ook vergeefs getracht te krijgen.

Wat het eerste punt betreft, gewoonlijk ligt de vrouw daarbij onder; zelfs publieke vrouwen, althans onder de Javaansche, leenen zich zeer zelden tot een andere wijze van cohabiteeren. Alleen *liederlijke, hoogst zedeloze en onbeschaamde* personen volgen daarbij soms het voorbeeld der dieren of nemen daarbij andere ongepaste posities aan.

Met betrekking tot de verlossing van in den schoot der moeder reeds gestorven kinderen, wisten de doekoen's alleen mede te deelen, dat, wanneer zulk een vrucht, hetzij door hunne manipulaties, hetzij door natuurlijke oorzaken niet te voorschijn komt, de moeder gewoonlijk ook verloren is. Van het kunstmatig uithalen van zulk een doode vrucht met wat daarbij behoort, moesten zij niets hebben. primo, omdat zij niet weten, hoe zulks gedaan moet worden. en secundo, omdat òn hun geloof òn de adat zulks verbiedt. en het minstens meer dan ongepast noemt; daarbij behooren dergelijke handelingen tot de onreine.

Bij miskramen, hetzij ten gevolge van natuurlijke oorzaken, hetzij kunstmatig verwekt, worden meest ook uitwendige middelen, alsmede massage toegepast, vooral wanneer er zware bloeding bij is. In dit laatste geval wordt ook wel eens getracht, de bloedvloeijing door tampons te stuiten, doch steeds slechts oppervlakkig, d.w.z. dat daarmede gewoonlijk niet dieper gegaan wordt dan tot in de onmiddellijk door de buitenste schaamlippen besloten ruimte, zoodat de hand der doekoen er niet in komt of ingebracht wordt. Volgens de doekoen's is een vrouw, die eenmaal eens miskraam gehad heeft, aan meerdere blootgesteld en moet zij daarom in hare volgende zwangerschappen steeds zeer voorzichtig zijn.

Over z.g. het „angkat përoet“ zullen wij straks het oordeel van den Dr. Stratz mededeelen.

Ook alle andere operaties aan het menschelijke lichaam waren volgens de doekoens niet geoorloofd, ofschoon zij wel wisten, dat dergelijke door Europeesche geneesheeren volbrachte kunstbewerkingen in zeer vele gevallen noodzakelijk en ook goed waren.

Hunne geneeskundige behandeling, waarbij de diagnose, zoo die al gesteld wordt, eerst later, d.i. na de betasting

enz. van het zieke lichaam of deel daarvan, volgt, bestaat behalve in de toediening van in- en uitwendige medicamenten, gewoonlijk uit niets anders dan massage, waarin de meeste doekoen's zeer bedreven zijn.

Hieromtrent schrijft o.a. Dr. Stratz in zijn vorenaangehaald boek: *De vrouwen op Java*", blz. 46:

„Behalve het meer gecompliceerde angkat péroet bestaat de massage der doekoen's uit oeroet (wrijven) en pidjët (kneden), bewegingen, die zij op de meest verschillende wijzen zeer doelmatig weten te combineeren. Zooals vroeger door mij reeds is medegedeeld, oefenen zij deze handgrepen ook uit bij andere, niet gynaecologische gevallen, zooals rheumatisme, neuralgie, verstuikingen, luxaties, enz". „Het oeroet, zoowel als het pidjët, geschiedt meestal zonder voorafgaande inwrijving der huid met vet of olie.*) „Hoogstens, slechts in zeer enkele gevallen en door zeer oude en bijgeloovige doekoen's — wordt daarbij speeksel gebruikt".

„De vingers worden meestal geheel gestrekt gehouden. „De geschiktheid, de vingerkootjes naar willekeur in alle gewrichten te buigen en te strekken, de buitengewone buigzaamheid van alle deelen der hand, en een fijn ontwikkeld tastgevoel, gevoegd bij groote kracht en volharding, stellen haar in staat tot het stellen der fijnste diagnosen en tot de fijnste schakeeringen bij de uitoefening van hare kunstvaardigheid."

Ook Dr. van der Burg zegt o.a. in zijn *„De geneesheer in Nederlandsch-Indië"*, deel. I, blz. 250, omtrent het pidjët en oeroet het volgende:

„Bij *pidjit* wordt met de volle hand geknepen en met de duimen gewreven; het laatste meestal op die plaatsen,

*) Voor zoover wij hierover mede kunnen praten, hebben wij echter altijd gezien, dat de doekoen's bij het oeroet althans, hare vingers en handen vooraf steeds met klapper- of eenige andere olie dan wel een mengsel daarvan, nat maakt, om ze gemakkelijker over het lichaam te kunnen strijken. Soms wordt daarbij ook door haar „gesemboer", d.i. het lichaam of de ziekeplek met eenig kauwsel bespogen, en zulks onder het opzeggen van het een of ander formulier.

„waar een zenuwtak op een harde onderlaag kan worden
„gedrukt, zooals bijv. de nervus supraorbitalis bij haar uit-
„treden uit het foramen supraorbitale. Daarbij worden in den
„regel geen olie of dergelijke zaken gebruikt. Men staat
„verwonderd over de groote kracht en nog meer over het
„langdurig volhouden, waarover zulk een oude vrouw kan
„beschikken. De spiermassa's worden één voor één met de
„volle hand geknepen en gekneed, de zenuwen in haren
„loop met de duimen gewreven. *Oeroet* is meer het wrijven
„van de spiermassa's in haar verloop, waarbij de beweging
„der hand door een vette olie, liefst met een aetherische
„vermengd, wordt gemakkelijk gemaakt. Kajoe-poetih-olie
„is daarvoor veel in zwang maar ook klapperolie en andere
„olieën zijn in gebruik. Meestal worden beide methoden
„gecombineerd en daaraan toegevoegd het buigen en rekken
„der gewrichten, zoodat die het bekende knappende geluid
„voortbrengen, dat, bij toeval ontstaan, iedereen wel bij zich
„zelve heeft waargenomen, maar dat inlanders en kleurlingen
„dikwijls willekeurig voortbrengen, terwijl zij die gewoonte
„aangenaam vinden. Dat laten knappen der gewrichten, vooral
„van de vingers, doen zij ook veelal, als zij verlegen zijn.
„Ook in Europa is het bekend, dat de meeste Indische kin-
„deren (les petits payschauds uit Alphonse Daudet's Jack)
„dat kunstje hebben geleerd”.

„Na de pijnlijke operatie nu van *pidjit* en *oeroet* ontstaat
„een gevoel van welzijn, een aangename, zachte tinteling in
„de behandelde lichaamsdeelen, vermoeidheid en pijnlijke
„aandoeningen, door congestieve toestanden ontstaan, ver-
„minderen, en de onder handen genomene betreurt geen
„oogenblik de korte opoffering, die hij zich door het pijn
„lijden getroostte”.

En verder:

„Dr. F. J. Kerst beweert, dat het overdreven gebruik
„maken van *pidjit* aanleiding geeft tot zwakte der gewrichts-
„banden met de gevolgen daarvan, spontane ontwrichtingen.
„Ik heb die bewering niet kunnen bevestigen”.

„Bij locale pijnen wordt ook een afleiding op de huid
„gemaakt door die lang en zacht met een cent (*doewit*) te

„wrijven tot er een lichte ontvelling ontstaan is; die operatie heet krok" *).

Wat nu het z. g. „angkat përoet" (eig: het opheffen, naar boven duwen van den buik, d. i. bij vrouwen, van de baarmoeder) betreft, dat in de meeste gevallen bij vrouwen wordt gedaan, om zwangerschap tegen te houden of te voorkomen, — hieromtrent schrijft Dr. Stratz in zijn voren-aangehaald boek, blz. 43, 44 en 45 o. a.

„De buik wordt dicht boven de symphyse met stijf uitgestrekte vingers naar beneden gedrukt. Daarop wordt met beide handen dicht boven het lig. Poupart zeer krachtig naar boven gestreken, waardoor de buikspieren totaal verslappen. Nu grijpen beide handen den uterus van ter zijde en trekken dezen naar voren, terwijl de duimen den fundus met een krachtigen druk voorbij het promontorium naar beneden drukken. Deze laatste beweging, zoowel als de eerste druk boven de cymphyse veroorzaken een buitengewoon heftige pijn".

Verder:

„Uit het verslag van de dame (van wie Dr. Stratz vorenstaande mededeeling had), gevoegd bij de door mij gemelde bevinding, vooral echter door het lichte terugspringen van den uterus en zijn blijven in de normale positie zonder steunmiddelen, geloof ik, gerechtigd te zijn tot de meening, *dan het geheim van de doekoen wat betreft het te voorschijn roepen der steriliteit bestaat in eene kunstmatige door uitwendige handgrepen veroorzaakte retroflexio uteri*".

Eindelijk:

„Het resultaat mijner nasporingen is dus:

„Tot het te voorschijn roepen van steriliteit bedienen de doekoen's zich van het „angkat proet", een methode, om door middel van uitwendige handgrepen een retroflexio uteri te bewerken. Deze methode gelukt slechts in ongeveer de helft der gevallen, maar vrijwaart, niet tegenstaande het gelukken, niet altijd voor zwangerschap, en is dikwijls met levensgevaar verbonden, vooral wanneer zij kort na een verlossing wordt aangewend."

*) Kerok eig. afkrabben, schrabben, schrapen.

Aan vorenstaande duidelijke uitleggingen van de genoemde deskundigen behoeven wij zeker niets toe te voegen.

Alleen moeten wij volledigheidshalve nog wijzen op de bij verschillende natuurwolken, waaronder wij in zekeren, zij het ook engen zin, de Javanen rekenen kunnen, thans nog heerschende meening, dat alle ziekte gevallen door booze geesten en dergelijken veroorzaakt en beïnvloed worden.

In zijn: „Die Medicin der Naturvölker (Leipzig. 1893)” blz. 48 schrijft Dr. Max Bartels o.a:

„Die Krankheiten werden, wie wir oben ausführlich erörtert haben, überwiegend als veranlasst durch überirdische Wesen angesehen Es ist in Folge dessen ganz naturgemasz, und logisch, dass man Hülfe und Heilung in Krankheitsfällen nur von solchen Menschen zu erwarten berechtigt ist, welche in den Besitz von übernatürlichen kräften gelangt sind, welche im Stande sind, uit den betreffenden Geistern, seien es nun gottheiten, Ahnengeister oder Dämonen, in unmittelbaren Verkehr zu treten, ihren Willen und ihre Absichten zu erforschen, ihren Zorn zu besänftigen und ihren Unwillen zu versöhnen, oder auch sie zu bannen, sie zu verjagen und ihrer Herr zu werden”.

Wat hier met betrekking tot de z.g. medicijn-meesters bij de onbeschaafde volken gezegd is, is in hoofdzaak ook van toepassing op de Javaansche doekoen's.

Ook zij toch worden meest aangezien als bevoorrechten, die door de hulp der goede en goedgezinde goden en geesten in staat zijn gesteld den slechten, verderfliken invloed der kwade bovenaardsche maciten, zoo niet geheel, dan toch grootendeels te neutraliseeren.

└ Bij de uitoefening van hun beroep maken de doekoen's dan ook druk gebruik van dōa's (gebeden), en tooverformulieren (adji's, djapa's, mantra's enz) soms ook van primbon's (handboeken voor de tellingen van goede en kwade dagen, etc.) en dergelijke geschriften meer.

Bedoelde dōa's zijn de Mohammedaansche gebeden, o.a. te vinden in de „Mintrâdjat-tâlibin” par L. W. C. van den Berg „Livre II: De la prière”, en in ons: Een blik in het Javaansche volksleven”, deel I blz. 231, 267 en 290, deel II blz. 362

en 552. In dit laatste werk kan de belangstellende in het achtste hoofdstuk (blz. 263 t/m. 304) van het eerste deel ook het noodige vinden omtrent de zwangerschap en de bevalling enz. der Javaansche vrouw, waarom wij het hier niet verder zullen behandelen.

Wat de z.g. tooverformulieren betreft, hiervan is het ons in spijt van onze vele pogingen, op één enkele uitzondering na, niet gelukt eenigen machtig te worden of te weten te komen. Wel weten wij dat vele daarvan beginnen met den aanhef: „Bismillah”, (in den naam van Allah) enz., en dat tusschen de daarop volgende, meest sis-geluiden, van tijd tot tijd de naam „Allah” of het woord „Goesti” voorkomen, doch een alleszins *duidelijk* formulier hebben wij nooit gehoord of kunnen hooren! De doekoen's vertelden wel, dat die formulieren tot de geheimen van hun vak behooren, en zij zich niet mogen bezondigen, door ze aan profanen mede te deelen, doch ons komt het waarschijnlijker voor, dat, zoo zij er al eenige kennis van hebben, deze zeer gering moet zijn, zóó zelfs, dat zij zelf niet begrijpen of vatten, wat zij opdreunen, en er zich daarom voor schamen die voor hen zelve onbegrijpelijke taal ook door anderen te laten hooren. Vandaar het fluisterend en meest sissend opzeggen dier formulieren!

DE KENNIS DER DOEKOEN'S VAN DE VERSCHILLEN-
DE ZIEKTEN VAN DEN MENSCH EN VAN DE
DAARTEGEN AAN TE WENDEN MID-
DELEN EN MEDICAMENTEN.

Zooals wij hiervoren reeds met een enkel woord hebben medegedeeld, en den belangstellenden lezer uit de hierachter gevoegde alphabetische lijst van ziektennamen blijken kan, kunnen de doekoen's een vrij belangrijk aantal ziekten en ongemakken van het menschelijk lichaam.

Ofschoon zij voor de meeste ziekten en ongemakken, zij het ook niet altijd afdoende middelen en medicamenten hebben of weten, zijn er toch onder de ongesteldheden, waaraan het menschelijk lichaam dikwijls bloot staat en lijdt nog zeer vele, waartegen zij niets weten te doen of voor te schrijven.

Dikwijls speelt hun diagnose, of liever hun „raden“, althans in gevallen, waarbij zij door „oeroet“ of „pidjët“ niet achter de ware of vermoedelijke oorzaak eener ongesteldheid kunnen komen, of waarbij zij de uitwerking of de vorm der ziekte niet kunnen „zien“, hún ook leelijke parten, zoodat in spijt van alle door hen aangewende of toegepaste middelen, de patient toch bezwijkt; maar dan weten de doekoen's er zich wel af te helpen door bijv. de schuld daarvan aan den één of anderen boozen geest toe te schrijven, of door eenvoudig te beweren, dat het eenmaal Allah's hooge wil was, en de mensch er derhalve niets tegen vermocht, en dergelijk moois meer.

Wat hun eigenlijke ziekenbehandeling aangaat, behalve in massage en het toedienen van in- en uitwendige medicijnen, bestaat die soms ook in compressen (nëlësi k.n.), papjes van bladeren enz. (poepoek en popok k.n.) berooken (ngoekoep, k n) enz. meestal gepaard met het geheimzinnig opdreunen of fluisteren van het één of ander toovergebed of formulier.

In de door hen bereide en gegeven medicijnen komen verder vaak plantendeelen en andere stoffen voor, die volgens Dr. A. Y. Vorderman doen denken aan een bij de doekoen's bekende en door hen gehuldigde transmigratie en signaturenleer, zooals bijv. het gebruik van:

Kajoe-rapët of pëgat-sih k. n. (*Baissea acuminata*, Benth) voor liefde dranken, en als waschmiddel der genitalien der vrouw na een kraam, enz., de aan de onderzijde roodgekleurde bladeren van de sambang-darah-plant (*Excoecaria bicolor*, Hassk.) bij zware bloedstortingen,

de djamoer-brama (*Polyporus sanguineus* L.) tegen steenpuisten, en dergelijken meer.

Overigens vinden de doekoen's behalve in het open veld of de wildernis, ook in de patjërakèn k. n. (de z. g. Javaansche of inlandsch apotheek) nog genoeg drogerijen, waarvan zij in hun praktijk vaak gebruik maken. Van deze drogerijen enz kunnen wij hier noemen o. a.

adas (zaden van *Foeniculum vulgare*, mill.)

atal: gele oker.

balong: zaden van *Melaleuca leucadendron*, L.

banglé (de wortelstok van zingiber zerumbet Roxb.)

boewah-těmpajan (vruchten van *Carpophyllum Maerocarpum* Miq)

djaé (de wortelstok van *Zingiber officinalis*, Roxb.)

djaha (*Terminalia bellerica*, Roxb.)

djaha-kěling (*Terminalia bellerica* Roxb.)

djintěn (zaden van *Carum carvi*, L)

djong-sahab, vruchten en bloesems van (*Beackea frutesceus* L).

dringo, de wortelstok van *Acorus calaúnis*, L).

gadoeng, de knol van (*Dioscorea hirsuta*, Bl).

ganti, de vruchten en wortels van (*Liquistrum glomeratum*, Bl).

godong-trawas, de gedroogde bladeren van (*Tetraathera trawas*, Bl).

grěgěs of grěgět.

inggoe-asa faetida, duivelsdrek.

kajoe-lěgi, de bast en wortel van (*Cinamomum cassia*, Bl).

kajoe-manis-djangan, de bast van (*Cinamomum Zeylanicum*, Nees).

kajoe-woelët, de vruchtjes van (*Helicteres isora*, L.?)

kapoelaga, de vruchtjes van (*Amonuum cardamonium* Willd).

kědawoeng, de zaden van *Parkia biglobosa*, Bauth).

kěmbang poeloe, de gedroogde bloemen van *Carthamus tinctorius*, L).

kěmoekoes, vruchten van (*Piper cubeba* L.)

kěningar, de bast, ook het hout van (*Cinnamomum Seylanicum*, Nees)

kěntjoer, de wortelstok van (*Kaempferia rotunda*, L.)

kětoembar, de vruchtjes van (*coriandrum sativum* L.)

klěmbak, de wortel van *Rheum palmatum*, L.) — rhabarber.

koenir, de wortelstok van (*Curcuma longa*, L.)

lěmpoejang, de wortelstok van (*Zingiber cassumanar* Roxb.)

madjakan, de bast van (*Quereus infectoria*, Oliv)

měnjan : benzoë, de hars van *Styrak benzoïn* Dryand.

měsohi, de bast van (*massoia aromatica*, Bicc.)

moermak-daging

moesi of moengsi : karwijzaad (*anethum graveolens*, L.)

moesi-Arab

mritja-irěng: zwarte-peper, de vruchtjes van (*Piper nigrum*, L.)

mritja-poetih : witte peper; dezelfde zaden doch ontdaan van de schillen.

padi-sari, zaden van (*Sidawajah*) (zie hierachter).

pala-pitten met of zonder de foelie (*Myristica fragrans*, Houtt).

palakia of tjrakèn, de zaden. ook de wostels van (*Croton tiglium* L.)

poelasari, de bast van (*alyxia lucida*, Wall.)

poetjoek (*Corypha gebanga*, Bl.)

proesi of troesi : kopervitriool

ragi : gist

sěprantoe, de vruchten van (*Sindora sumatrana* mig).

sidawajah gedroogde bloemen van (*woodfordia fruticosa* Kurz.)

sinindjong : reeds bereid, uit allerlei bestanddeelen samengesteld medicijn (djamoe, n. djampi, k.)

sintok, de bast van (*Cinnamomum sintok*, Bl.)

tawas : aluin

tēmoe-giring, de wortelstok van (*Curcuma viridiflora*, Roxb.)

tēmoe-irěng, de wortelstok van (*Curcuma aerúqinosa*, Roxb.)

temoe-lawak, de wortelstok van (*Curcuma zedoaria*, Rox.)

tjabé of tjabé-irěng, vruchten van *Chavica officinarum* Miq.)

tjabé-soelah : idem als boven, doch alleen de pitjes *)

tjěngkěh, de gedroogde bloemknoppen van (*Eugenia car-yophyllata*, Thunb.)

warangan : arsenik

waron, de zaden van (*Trigonella foenúm-graecum* L.)

watoe karang : koraalsteen

wělirang : zwavel

Zooals uit het vorengenoemde blijkt, is de Javaansche apotheek vrij wel voorzien van allerlei drogerijen en andere stoffen, die de doekoen's in hunne praktijk kunnen gebruiken.

Buitendien leveren de erven en het veld, ook der wildenis en het bosch, zooals wij uit de nader te behandelen recepten zien zullen, nog verscheidene andere kruiden enz., die voor de praktijk der doekoen's bruikbaar en nuttig zijn.

Onder deze kruiden en planten of plantendeelen zijn er echter, die door de doekoen's met andere namen worden bestempeld dan zij in het gewone leven heeten, zooals:

de *bladeren* (godong k.n.) van:

asěm (*Tamarindus indica*, L.) godong sinom k.n.

běngoek (*Mucuna capitata* Sweet.) godong baladewa k.n.
(ook voor randoe-bladeren)

djarak (*Ricinús commúnis*, L.) godong gělap k.n.

inggoe, k.n. (*Ruta graveoleus*, L.) godong wangi k.n.

katjipir (*Psophocarpus tetragonslobus* D. C. godong tjě-tětět k.n.

*) De tjabé wordt gewoonlijk in haar geheel gedroogd, doch wordt terwijl zij nog nat (versch) is, van het vruchtvleesch verwijderd en alleen de daarin besloten kleine pitjes verzameld en gedroogd, dan heeten deze tjabé soelah.

lombok (*Capsicum amúnúm*, L.) godong sabrang k.n.
 mēniran (*Phyllanthus wrinaria*, L.) godong pētil, k.n.
 mlindjo (so) (*Gnetúm guemon*, L.) godong so k.n.
 papasan (*Coccinia cordifolia* Cogn.) godong radjabaja k.n.
 paré (*Momordica charantia*, L.) godong toendoeng, k.n.
 patjé (*Morinda tinctoria*, Roxb.) godong gamblèh, k.n.
 randoe (*Eriondendrum aufractuosúm*, D. C.) godong sēma-
 ra kandi, k.n. ook godong baladewa (zie bēngoek)
 waoeng (*Preuma leucostoma*, Miq.) godong singkil, k.n.
 de *jonge topbladeren* (poepoes, k.n.) van alang-alang (*Im-
 perata cylindrica* Beano, drēdjēg, k.n.
 djambe (*Areca catechu*, L.) dēdēl, k.n.
 djati (*Tectona grandis*, L.) djompong, k.n.
 gēbang (*Corypha gebanga*, Bl.) poetjoek, k.n.
 gēdang (*Musa sapientum*, L.) pokal, k.n.
 koentji (*Gastrochilus pandurata*, Ridl.) boros, k.n.
 laos (*Alpinia galanga*, Willd.) gēdroeg, k.n.
 pring (*Bambusa*, spec. div.) bētītīt, k.n.
 tēboe (*Saccharum officinarúm*, L.) glēgēs, k.n. (In Ma-
 dioen is glēgēs de bloesem der tēboe.) en

de *bloemen* (kēmbang, n. sēkar, k.) van
 adas (*Foeniculum vulgare* Mill.) sarana, k.n.
 blimbing (*Averrhoa bilúnbi*, L.) maja, k.n.
 djēngkol (*Pithecolobiúm bigeminúm* Mart.) kētjoewis, k.n.
 djēroek (*Citrus* Spec.) rēna of réna, k.n.
 doerēn (*Duris zibethinús* Mur.) dlongop, k.n.
 kapas (*Gossypium herbaceúm*, L.) dērēng, k.n.
 kastoeri (*Hibiscus Abelmoschus*, L.) loeloet, k.n.
 kēntang (*Solanúm tuberosúm*, L.) dlengir of dlēngēr, k.n.
 kēntjoer (*Kaempferia rotunda*, L.) arih-arih, k.n.
 kopi (*Coffea Arabica*, L.) blanggrēng, k.n.
 nipah (*Nipa fruticaus* Thmsb.) dongong, k.n.
 pandan (*Pandanús* spec. div.) poedak, ook dawé, k.n.
 pēté (*Parkia speciosa*, Hassk.) pēndoel, k.n.
 rawé (*Múcuna pruriens*, D. C.) doerdjema, k.n.
 salak (*Zalacca edúlis*, Bl.) kētēker, k.n.
 waroe (*Hibiscus tiliaceús*, L.) songar, k.n.

Zelfs de sirih-kalk (ěndjět, n. apoe, k.) wordt in de taal der doekoen's vaak anders genoemd, nl. tahimanoek, n. tëndja-pěksi, k. (eig. vogeldrek).

Sommige doekoen's en ook meer uitgebreide patjërakèús hebben dikwijls nog in voorraad:

bidara-laoet (*Strychnos ligustrina*, Bl.): het hout.

djadjam; aloë, het ingedikte sap van *Aloë vulgaris*, L.

djintěn-irěng: vruchtjes van *Nigella sativa*, L.

gambir: de catechu, het ingedikte sap van *Uncaria gambir*, Rxb.

kajoe-angin: de bladerlooze stengels van *Cassyta filiformis*, L.

kajoe-garoe: aloëhout van *Aquilaria agallocha* Rxb.

kapoer-baroes: de kamfer van *Laurus Camphora*, L.

koelit-manggis: vruchtschillen van *Garcinia mangostana*, L.

pěnawar-Djambi: de harige vezels van *Cibotium Cummingië* Kze.

pinang: vruchten van *Areca catechu*, L.

poelé-bast van den *Alstonia scholaris* R. Br.

saga: pitten en bladeren van *Abrus precatorius*, L.

tambara maridja (ook bidji makasar) vruchtjes van *Brucea Sumatrana* Rxb en

tanggoeli: de z.g. trommelstokken van *Cassia fistula*, L.

alsmede verscheidene soorten van olieën, als: minjak djarak, minjak kětjoeboeng, minjak kajoepoetih, minjak sěré, minjak pala, minjak tjěngkěh, minjak makasar, minjak těngkawang en dergelijke meer, die òf enkel, òf met andere olieën of stoffen vermengd, worden gebruikt. Ook dierlijke vetten of olieën vindt men soms bij hen, voornamelijk de minjak menjawak (legúanen-vet) en de minjak-docjoeng, de, naar verteld wordt, met „tranen” van een zeemeermiu vermengde en verder welriekend gemaakte olie, die dienen moet, om liefde op te wekken.

Daar de doekoen's, zooals wij reeds weten, zich niet aan operaties wagen, — behalve, die welke tot de besnijdenis-

voorschriften behooren, — *) hebben en kennen zij ook geen bepaald chirurgische instrumenten. Zelfs voor het openen van puisten en dergelijke zwellingen worden in de meeste gevallen slechts diverse bladeren als oplegsels gebezigd, zooals de bladeren van de „ilér” (*Celosia cristata*, L.), de „miana” (*Coleus scutellarioides* Beuth.), de „kajoe-poetih” of z.g. „kool Bandan” (*Melaleuca leucadendron*, L.?) enz. Uiterst zelden wordt daartoe van spelden, naalden of dorens gebruik gemaakt.

Wat de bereiding der medicijnen aangaat, zelden worden hierbij maten of gewichten gebezigd. Meestal wordt de hoeveelheid van elk te gebruiken ingrediënt op het gezicht of het gevoel genomen. Zoo spreken de doekoen's van:

sa-pělès: een jeneverflesch vol
sa-botol: een wijnflesch vol
sa-gëndoel: of „sa-tjěngkli” een apollinarisflesch vol
sa-gěbjas: een odeurfleschje vol
sa-tjoewo: een groote kom vol
sa-tjangkir: een theekopje vol
sa-gělas-gědé: een waterglas vol
sa-gělas-tjilik: een wijn- of likeurglas vol
sa-sěndok: een eetlepel vol
sa-sěndok-tjilik: een theelepel vol
sa-djoempoet: een vingergreep
sa-těkěm: zooveel als tusschen duim en wijsvinger kan

worden gehouden

sa-kěpěl: idem in de gesloten vuist
sa-asta: ter lengte van den beneden arm
sa-kilan: idem van een span
sa-daridji: een vinger lang
sa-njari: een vingerbreed of -lang
sa-djěmpol: een duim lang of dik

*) Voor deze operatie (meestal een incisie, dikwijls ook een circumcisie) wordt gewoonlijk een scherp bamboe-mesje (welad, k.n., eig. een afgescheurd stuk van den harden buitenbast der bamboe) gebezigd, zelden een klein, lancetvormig stalen mesje (seking, k.n.) (Over de besnijdenis zie o.a. ons: „Een blik in het Javaansche volksleven”, deel II, blz. 387 v.v.)

sa-sada:		terdikte van de verf van een klapper-
sa-ramboet:		blad, of van een haar
sa-ringgit:	}	ter grootte, ter waarde of tot het gewicht van een rijksdaaler, een reaal (= f 2.—), een gulden, een halven gul- den, een kwartje, een dubbeltje, een 2½cents- stuk, een cent en een halven cent
sa-réal:		
sa-roepiah:		
sa-soekoe:		
sa-tali:		
sa-étjé:		
sa-gobang of sa-bénggol:		
sa-cent of sa doewit:		
sa-kètèng of sa-pèsèr:		

sa-saga; ter grootte of tot het gewicht van een sagopit.
enz.

De weegschaal op tradjoe k.n. wordt gewoonlijk alleen door de „toekang djamoe” of „tjëraki” (de inlandsche of Javaansche apotheker, of liever, medicament-ingrediënten-verkooper) gebruikt, en dan nog enkel in gevallen van vrij belangrijke inkoopen of verkoopen. Het toestel is onze gewone kleine hang- of handbalans en tot gewichten (timbangan k.n.) worden meest geldstukken van f 1.—, f 00.25 en f 0.005 of in de plaats van dit laatste saga-pitten gebruikt. De benamingen voor de gewichtshoeveelheden zijn:

sa-réal = het gewicht van twee guldensstukken = 2 djampël, d.i. het gewicht van twee stukken van 2½ cent,

sa-djampël = het gewicht van 1 bènggol of 2½ cents-stuk, = 5 saga en

sa-saga, ook sa-kètèng of sa-pèsèr = het gewicht van ¼ cent of van een saga-pitje.

Gewoonlijk wordt echter dit laatste gewicht wegens zijn geringheid verwaarloosd of niet gerekend.

Het eenvoudig op het gezicht, het gevoel of den gis nemen van de voor een medicament noodige ingrediënten maakt het dan ook niet alleen uiterst moeilijk, om daarvan juiste recepten te geven, maar heeft niet zelden, — wat trouwens geen verwondering behoeft te baren, — tot gevolg, dat één en hetzelfde medicament door verschillende doekoen's bereid niet altijd even goed werkt, enz. doordat de bestanddeelen daaraan niet gelijk zijn. Zelfs wanneer men de bestanddeelen

van zulk een door verschillende doekoen's bereid médicament vóór de vermenging daarvan zoude wegen, dan zou men toch hoogstens achter de *gemiddelde* gewichten van elk daarvan kunnen komen en deze moeten aannemen, daar geen doekoen in staat is, de bepaalde werking of het bepaalde nut van elk dier onderdeelen te verklaren of aan te geven. Daarom worden de meeste inlandsche of Javaansche recepten ook steeds gegeven zonder vermelding der *hoeveelheden*, maar alleen van de *namen* der te gebruiken bestanddeelen; de te nemen hoeveelheden enz. worden dan aan de kunde, het beleid of de ervaring van den bereider of de bereidster van het geneesmiddel overgelaten.

Na het vorenmedegedeelde gelooven wij nu gevoegelijk over te kunnen gaan tot de behandeling der ziekten en andere ongemakken van den mensch, die de doekoen's kennen.

Gemakshalve zullen wij die hier verdeelen in *zichtbare*, d.z. op het lichaam waarneembare, en in *onzichtbare*, d.z. waarvan de zetel der oorzaken in het inwendige lichaam moeten worden gezocht.

Tot de eerste categorie behooren dan alle soorten van verwondingen, verhardingen, zwellingen, uitslagen, enz. ook die inwendig ontstane ziekten, waarvan de gevolgen op de buitenzijde van het lichaam te zien zijn, — tot de andere alle ziekten van het vaatstelsel, de slijmvliezen, het zenuwstelsel en de spieren, enz. die door geen duidelijk zichtbare teekenen op het lichaam waar te nemen zijn.

Alzoo:

A

De uitwendig op het lichaam waarneembare ziekten en ongemakken, enz.

Hiertoe behooren in de eerste plaats de eigenlijk gezegde huidziekten, — en verder al die ziekteverschijnselen, welke zich in den een of anderen vorm duidelijk op de huid laten waarnemen, ofschoon de eigenlijke oorzaken dieper, d.i. in het inwendige van het lichaam moeten worden gezocht.

Tot dergelijke ziekten behooren de volgende, die wij hier alphabetisch zullen behandelen, en waarbij wij tevens, de recepten voor zoover de doekoen's die hebben kunnen opgeven, zullen vermelden.

1. *Aboeh* k.n.

Hieronder worden in het algemeen „opzettingen” of „zwellingen”, ook van waterzuchtigen aard verstaan. Bij gewone zwelling der huid tengevolge van stooten enz. wordt meest niets gegeven, hoogstens bij kleine kinderen de gezwollen plek met het hoofdhaar der moeder, of wat olie of ook een weinig sirih-kalk ingewreven. Bij opzettingen, die aan eenige andere reden kunnen worden toegeschreven, worden de volgende recepten gebruikt, als:

- a. simbar mëndjangan (*Platyscrîum alcicorne*, Gaúd.), adas (*Foeniculum vulgare*, Mill.), poelasari (*Alyxia lucida*, Wall.), en gepofte brambang (*Alliûm ascalonicum*, L. = roode uien), samen fyn gemalen of gewreven (di-pipis, n.) en als pap op de zwelling gelegd (kabobokaké, n.);
- b. een op dezelfde wijze bereide en aangewende pap van babakan kananga, (de bast van *Cananga odorata*, Hook.), adas, poelasari en gepofte brambang;
- c. een dito van de bladeren van de bakoeng (*Crinûn asiaticum*, L.) met adas, poelasari en gepofte brambang;
- d. een dergelijke pap van godong ěmpoeng, (bladeren van *Dichrostachyscinerea* W. H. A.), godong lampës (bladeren van *Ocimûm sanctum*, L.), adas, poelasari en gepofte brambang;
- e. een smeersel en een drankje, (wedak, k.n. en oejoepan, k.n.) van ron ilër (bladeren van *Celosia cristata*, L.), brambang, argoelo poetih, (*Rosa damascena*, Mill.), vooraf op een slijpsteen van de dorens door wrijving daarop ontdaan, adas en poelasari;
- f. een pap van dangkël papasan, (de hoofdwortels van *Coecinia cordifolia*, Cogn.), adas, poelasari, brambang en banjoe-lëri-boengkak, n. (het water waarin ongekookte rijst gewasschen is); en verder:

g. een smeersel bereid van bēras, (ontbolsterde, ongekookte rijst), oejah, n. (zout), koenir, k.n. (*Curcuma longa*, L.), asēm-kawak, k n. (oude, langbewaarde, overjarige tamarinde), ron qiauti (bladeren van *Indigofera galegoides* D.C.), Kajoe tahi (*Lasianthus purpureus*, Bl.) en tjoekek, k.n. (Europ: azijn.)

2. *Aboetréng-sikil*, n. (— *soekoe*, k.) Zwelling der beenen: waterzuchtige aandoening, berri-berri of elephantiasis. Het onderscheid tusschen een en ander kennen de doekoen's eigenlijk niet. Alleen voor bepaald geconstateerde berri-berri hebben zij nog andere medicijnen, die nader zullen worden opgegeven onder „*Kanoman*” of *Klentoessen*”.

Voor de beenzwellingen bestaat het volgende recept, een van de weinigen, waarin enkele hoeveelheden zijn aangegeven, n.l. laos (*Alpinia galanga*, Willd.), 5 stuks tjabé (*Piper longum*, L.), djamoer impēs (*Lycoperdon giganteum* Batsch.), 3 djoempoet (vingergrepen) bēras, 1 djoempoet zout en babakan poelee (bast van *Alstonia scholaris*, R. Br.), alles gewreven tot een zeer fijne pap, en op het zieke deel gelegd.

3. *Bagoesén*, k.n. Opzetting of zwelling van den hals aan beide zijden, dus links en rechts.

Hiervoor schijnen de doekoen's geen middel te kennen. Gewoonlijk wordt de hals eenvoudig in doeken gewikkeld (di-bēbēd, n.) of met kajoe-poetih-olie (van *Melaleuca leucadendron*, L.) dan wel met bēras-kēntjoer, een fijngewreven mengsel van ongekookte rijst en den wortelstok van *Kaempferia rotunda*, L. ingesmeerd.

4. *Barah*, k.n. Lepra, Melaatschheid, doch zonder gezwollen of zweeren, open wonden, zooals bij *Boedoeg* (zie hieronder.) Hiertegen kennen de doekoen's geen middel.

5. *Bédilēn*, k.n. Openbarstende, kleine, rondewonden, veel van kogelwonden hebbende, die veelal aan de onderste ledematen zich voordoen en dikwijls diep invreten.

Hiervoor weten de doekoen's ook geen bepaalde recepten en geven zij gewoonlijk de medicijnen, die voor *Koedis* of *Patèk* of *Woedoenēn* worden gebruikt. (Zie aldaar).

6. *Békonjok*, k.n. Met etter gevulde korstjes, die min of meer groote oppervlakten beslaan.

Hiervoor kennen de doekoen's geen afzonderlijk middel en geven zij gewoonlijk de medicamenten, die zij in gevallen van *goedig*, *kadas*, *koedis* of *korèng* voorschrijven. (zie aldaar). Helpen deze medicijnen niet, dan raden sommigen het gebruik van honig (*madoe*, n. *mabě*, k.) aan.

7. *Belack*, k.n. Scheuren en huidbarsten aan de voet-zolen, meest vlak achter de teenen en aan de hielen, de twee plekken, waarop bij het loopen het zwaarst gedrukt wordt.

Hiertegen wordt hetzelfde aanbevolen wat voor *Boeboel* voorgeschreven is. (Zie aldaar).

8. *Béngang*, k.n. Syphilis, en gevolgen daarvan.

Hiertegen bestaan de volgende recepten:

- a. in het water van een *děgan* (jonge vrucht) van de *kla pa idjo*, n. worden een stoeltje bewang, k.n. en een paar brambang, k.n. een geheelen nacht geweekt en in den dauw gezet; den volgenden ochtend moet deze drank op de nuchtere maag worden gedronken;
- b. *pođisari*, k.n. (zaden van *woodfordia fruticosa*, Kurz.), *poetjoek*, k.n. (de jonge bladeren van *Corypha gebanga*, Bl.), *madjakan*, (de bast van *Quercus infectoria*, Oliv.) *pala*, (de vruchtpit van *Myristica fragrans* Houtt. (de *notemuskaat*), het sap van *Soka* k.n. (*Saraca indica*, L.), *Kěmoekoes* k.n. (de vruchtjes van *Piper cubeba*, L.), *těmoe*, k.n. (*Koenir*, k.n. *Curcuma longa*, L.) en *asěm irěng*, n. (zwarte, dus reeds zeer langbewaarde tamarinde) samen fijngewreven en als drank gebruikt;
- c. *lanđa*, k.n. (aschwater) van de *měrang* k.n. [het stroo der aren] van *Kětan irěng*, n. [*Oryza sativa* L. var. *glutinosa*, L.] *doek* k.n. (de harige vezels van den *arěnpaml*, *Areca catechu*, L.) *koekoe*, k.n. (nagels) van den lijder zelf, *adas* en *poelasari*, k.n. [bast van *Alyxia lucida*, Wall.] gebrand en samen vermengd, om als drank te worden ingenomen,

- d. djamoe sinindjong, k.n. ojot (de wortels) van talës lanang, n. (*Colocasia antiquorum* Schott.), angkoep, k.n. de knoppen van de Awar-awar, k.n. (*Ficus leucantoma*, Poir.), negen korrels (woekoe) zout (oejah, n. sarëm, k.) en lënga krambil anjar, n. (versche klapperolie) samen fijngevreven en gedronken;
- e. ojot tjoekilan, k.n. (wortels van *Schmidia zacunosa*, L.) podisari. moermak-daging, zout en houtskolen van djati-hout, samen fijngevreven en als drank gebruikt;
- f. de pitten van dalima sawit of dalima poetih, n. (*Punica granatum*, C.) santën kanil, (dikke klappermelk), ëmpoe koenir, (de moederknol van *Curcuma longa*, L.) en asëm kawak; k.n. (overjarige tamarinde) samen fijngevreven en als drank toegediend;
- g. godong pari (bladeren van de *Oryza sativa*, L. = de rijst) satëkëm, (zooveel als in den door wijsvinger en duim gevormden cirkel kan worden gevat) en zout sadoempoet (één vingergreep) samen gekneet en geperst, om er het water uit te halen, dat den volgenden ochtend op de nuchtere maag moet worden ingenomen, en
- h. godong mëniran (bladeren van *Ptyllanthus urinaria*, L.) met de wortels van één plantje, adas en poelasari samen gekookt totdat de inhoud van den ketel of pot tot op $\frac{1}{3}$ ingekookt is; te gebruiken 2 $\times$ daags als drankje.

9. *Béngkojok*, k.n. Is hetzelfde als *Békonjok* hiervoor.

10. *Bèrèng*, k.n. Natte. oppervlakkige huidzweren, die er uitzien als versche ontvellingen, waaruit een weinig vocht komt.

Hiervoor worden de voor *Kadas*, ook *Lara lambé* aanbevolen medicamenten gegeven. (zie aldaar).

11. *Bidoerèn*, k.n. Netelzucht.

Hier tegen wordt alleen een smeersel van klapper-olie (lënga klëntik, n. lisah klëntik, k.) aanbevolen.

12. *Boeboel*, k.n. Frambozenuitslag, meest aan de voetzolen; soms ook aan de handpalen.

Hiervoor bestaan de volgende recepten:

- a. een op het euvel te leggen pap van proesi (kopervitriool) fijngewreven met den knol van de gadđoeng (*Dioscorea Nirsuta*, Bl.)
- b. een idem van proesi fijngewreven met asch van gebrand menschenhaar en bladeren van de Kěntang Djawa of Kěmbili, ook Kěntang ilir (*Coleus tuberosus*, Beuth.) en
- c. een pap van proesi fijngewreven met ěndjět, n. of apoe, k.d.i. sirihkalk.

Zooals wij hiervoren reeds mededeelden, worden deze middelen ook aanbevolen tegen *Bělak* (zie no. 7)

13. *Boedoeg*, k.n. Melaatschheid, waarbij de aangestaste deelen gezwollen zijn en dikwijls ook open wonden vertoonen.

Hiertegen weten de doekoen's geen middel.

14. *Bloedoek*, k.n. Roos op het hoofd.

Hiervoor bestaat geen bepaald medicament, doch wordt vaak een mengsel van klapperolie met lěnga latoeng, n li-sak latoeng, k. (petroleúm) als wrijf- of waschmiddel, ook het schuim van vruchten van de lěřěk (*Sapindus rarak*, D. C.) aanbevolen. De bast van dezen boom wordt daatoe ook wel in afkooksel gebruikt.

15. *Boerma*, k.n. Soort van herpetischen uitslag over het geheele lichaam.

Hiertegen worden gewoonlijk de voor *goedig* of *kadas* aangeprezen middelen gegeven; soms wordt ook aangeraden een wassching met het afkooksel van godong ilěr (bladeren van *Celosia cristata*, L.)

16. *Boroek*, k.n. Besmettelijke hoofdzweer.

Hiertegen weten de doekoen's geen bepaald middel. Sommigen geven daartegen een afkooksel der bladeren van den djarak Tjina (*Jatropha curcas*, L.) als wassching, dan wel bedoelde bladeren boven vuur slap gemaakt en daarna gekneusd en met een weinig klapperolie bestreken als oplegsel op de wond.

17. *Boesitén*, k.n. ook wel *Boesik*, k.n. Een huidaandoening, waarbij deze vervelt en er vies en schubbig uitziet.

Ook hiervoor weten de doekoen's geen bepaald middel. Soms wordt een bad met een afkooksel van ilèr-bladeren en jonge takjes van bratawali (*Anamirta cocculus*, W. A.) hier-
tegen aanbevolen

18. *Boesoeng*, k.n. Waterzucht, meer bepaald buikwaterzucht.

Hiervoor bestaan de volgende recepten:

- a. de wortel van laos (*Alpinia galanga* Willd.) met den bast van kèlor (*Morynga pterygosperma* Gaertn.) eerst in asch gepoft, daarna fijngewreven met tjoekek, k.n. (Europ. azijn), oejah, n. of sarēm, k. (zout) en arēng, k.n. (houtskool) als pap op de zwelling aan te wenden; ook na filtreering als drank in te geven;
- b. bajēm-bang-planten (*Amaranthus gangeticus*, L.), takken van soeroeh, n. sědah, k. (*Piper betle*, L.) en jonge vruchten van djambé, k.n. (*areca catechu*, L.) samen fijngewreven en als drank ingegeven;
- c. een afkooksel van de bast van den sěmbodjaboom met adas, poelasari als drank.
- d. bloemen van de wora-wari, k.n. (*Hibiscus rosa-sinensis*, L.) na schoonwassching met water ingekookt tot op $\frac{4}{3}$ van het volume, en dit decoctum als drank ingegeven totdat de patient bloed verliest (door afgaan, lozen of braken?); daarbij moet de zieke een voetbad nemen in heet water, waarin een handvol widji sawi (zaad van *Brassica nigra* Koch. = zwarte mosterd) gedaan is;
- e. babakan kětapang, k.n. (bast van *Terminalia catappa*, L.), stengels van tēmoe-planten, k.n. (*Curcuma zedoaria* Rosc.) en babakan djěroek kilang, k.n. samen fijngewreven; het sap als drank in te nemen en het overige als pap op de zwelling aan te wenden;
- f. gepofte tēmoe-wortel, adas k.n. (zaden van *Foeniculum vulgare*, Mill.), santěn-kanil, k.n. (dikke klappermelk, eerste persing), tloetoe soeroeh, n. (het sap van

sirih-stengels), ěndog, n. tigan k. (eieren) van pitik-irěng, n. ajam tjěměng, k. (geheel zwarte kippen) wortels van dringo, k.n. (*Acorus calamus*, L.) en banglé, k.n. (*Zingiber zerumbet*, Rose.) samen fijngewreven en ingenomen.

De drie laatste recepten dienen voornamelijk in gevallen van *Boesoengkèkèt* (tering, gepaard met waterzuchtige zwellingen), terwijl de twee eersten meest worden gebruikt tegen gewone waterzucht (*Boesoeng* of *Boesoeng-banjoe*) en tegen *boesoeng-kaboek* (waterzucht met groote bleekheid van de patiënten).

19. *Borok*, k.n. Invretende zweren, soms ook eenvoudig *Korěng*, k. n. genoemd.

De hiervoor aangeprezen medicamenten zijn dezelfde als die voor *kadas* en *koedis* (zie aldaar), doch wanneer deze niet helpen, wordt soms ook honig voorgeschreven.

20. *Dabag* k.n. ook *Gabag*, k.n. Mazelen.

Hiervoor hebben de doekoen's geen medicijn; de zieken worden alleen goed toegedekt, opdat zij geen kouvatten, en overigens wordt alles aan Allah overgelaten.

21. *Dampa*, k.n. Roos, ook roodvonk.

Hiertegen dienen de volgende recepten:

- a. dringo, k.n., banglé, k.n. en oentoe-k-tjatjing (de door regenwormen opgeworpen min of meer kleverige aardhoopjes) samen gemalen en als smeersel gebruikt, en
- b. dringo, k.n. banglé, k.n., adas, k.n. poelasari, k.n., en ojet kěmbang gambir, n. (wortels van *Jasminum grandiflorum*, L.) samen fijngewreven en als smeersel aangewend

22. *Dampa oela*, n. *dampa sawěr*, k. Gordelroos.

Hiertegen worden de hiervoren sub No. 21 opgegeven medicijnen gegeven.

23. *Dappen*, k.n. Roode, jeukende plekken als *Kadas*, (zie aldaars) maar dikker en harder dan deze.

De behandeling dezer ziekte is gelijk aan die van *Kadas*.

24. *Djampiněn*, k.n. ook *Lara lambé*, n. *Sakit lambé*, k. Gebarsten lippen en lipzeer.

Hiertegen wordt het volgende smeersel gegeven, nl.

Godong Kesoemba, kangisih abang, n. (de nog roode, jonge bladeren van *Bixa orellana*, L.), adas, k.n. poelasari k.n. geroosterd klappervleesch, gepofte roode uien, ron widjèn k.n. (bladeren van *Sesamum indicum*, L.), koelit djeroek wangi, n. (schillen der vruchten van *Citrus papeda*, Miq.), drings, bawang (knoflook, zout, houtskool en djambé djëboek (droge, goed rijpe pinangnoten) samen goed fijnge-wreven.

25. *Djerawat*, k.n. ook *Koekoel*, k.n. gerstekorrels; kleine puistjes, die, rijp zijnde, een inhoud vertoonen als een gerste- of rijstkorrel.

Deze worden, wanneer zij rijp zijn en witte puntjes vertoonen, eenvoudig uitgedrukt; medicijn wordt er niet voor gegeven.

26. *Gabag*, k.n. zie *Dabag*.

27. *Gësěng*, k.n. ook *Kobong*, k.n. of *Kaběsmi*, k. en *Kena gěni*, n. *Kěnging latoe*, k. Brandwonden, Verbrandingen.

Bij werkelijke brandwonden worden de verbrande plekken ingewreven met:

- a. Het min of meer lijvig mengsel van gambir (catechui en water).
- b. een dito van sirih-kalk met water, of
- c. gadjih (lěnga) slira, n. (leguanenuet).

Verbrandingen door de zon worden eenvoudig met wědak (poudre de ris) hetzij droog, hetzij met water aangeleugd, behandeld.

28. *Goedig*, k.n. Schurft, toegeschreven aan microscopisch kleine diertjes, koetoe k.n. (de schurftmijten.)

Hiertegen wordt voorgeschreven:

- a. een smeersel (bestaande uit samen fijnge-wreven wělirang, k.n. (zwavel), tēmoe-irěng (de wortelstok van *Curcuma deruginosa*, Roxb.) en lisah kěsambi, k. (olie bereid uit de pitten van *Schleichera trijnga* Willd.)

- b. een drankje bereid uit eerst samen fijngewreven en daarna opgekookte woh bēngkoewang (knollen van *Pachyrhizus angulatus*, e Rich.) zwavel en lisah djarak k. olie uit de pitten van *Ricinus communis*, L.)

29 *Gondok*, k.n. Kropgezwel

Hiertegen weten de doekoen's geen middel.

30. *Gondongēn*, k.n.

De z.g. bof; zwelling aan den hals.

Ook hiertegen weten de doekoen's niets anders dan „warm houden” door een halsverband (blěběd, k.n.) aan te bevelen.

31. *Kadas*, k.n.

Roode, jeukende plekken, vooral op het gelaat, die bij krabben verzweren.

Hiertegen worden aanbevolen:

- a. het inwrijven met bladeren van kětěpěng, k.n. (*Cassia alata*, L.);
- b. het schrapnen met een scherp mes van den uitslag, totdat er bloed uitkomt, en deze wond dan bestrooien met fijngemalen atal, k.n. (gele oker) om de twee dagen.
- c. een smeersel van godong kětěpěng tjina, k.n. (bladeren van *Cassia alata*, L.), wělirang (zwavel), těrong ngor, k.n. (de vruchten van *Solanum melongena*, L.) en het sap van djěram pětjěl. k. (*Citrus acida*, Roxb.) samen tot een fijne pap gewreven enz.
- d. een smeersel van één alang-alang- (*Imperata cylindrica* Beauv.)- stengel, die driemaal achtereen getopt (afgesneden) is en daarna op den wrijpteen fijngemalen wordt.

32. *Kamisanda*, k.n. ook *Soesoe aboeh*, k.n.

Ziekelijk borstgezwel bij vrouwen.

Hiertegen worden gegeven:

- a. als betmiddel een afkooksel in azijn van adas, k.n.—poelasari, k.n. godong kětjoeboeng, k.n. (bladeren van *Datura*, spec. div., roode uien en sěkar awoe (), lauww gebruikt.

- b. een idem van met welriekend gemaakte olie fijngewreven knoflook (bawang, k.n.) tloetoeħ lědoeri, k.n. (sap van *Calotropis gigantea* Ait: $\times$ bidoeri?) en
- c. een Dito van asěm, k.n. (tamarinde), gepofte kěmiri, n. (zaden van *Aleurites triloba* Forst,) en roode uien (brambang, k.n.)

33. *Kanoman* = Berri-berri zie *Kleutoesen*, k n. Berri-berri.

34. *Kapal*, k.n. ook *Poenok*, k.n. Eksteroogen.

Hiertegen bestaat volgens de doekoen's geen middel. Gewoonlijk worden dergelijke ongemakken met olie of vet ingesmeerd en dan uitgepeuterd of langzaam aan uitgesneden door er telkens een laagje van af te nemen.

35. *Kaperang*, k.n. Snijwonden.

Deze worden behandeld met:

- a. een pap van met zout en sirih-kalk fijngewreven bladeren van de soeroeh, n sědah, k. (*Piper betle*, L.) of
- b. een idem van seekět loelangan (*Fúnbristylis globulosa*, kindth.) met zout.

Bij kleine onbeduidende sneden wordt gewoonlijk „sawang” (roet, ook spinzag) gebruikt. Zijn echter daardoor groote bloedvaten geopend, zoodat het bloed er in groote massa uitspuit, dan schiet de kennis der doekoen's gewoonlijk te kort en wordt de patient meestal naar de een of andere plaats, waar een Eur. geneesheer of een dokter-Djawa gevestigd is, gezonden.

36. *Katjokot* k.n.

Worden tengevolgen van beten of steken van honden (asac, n. sěgawon, k.), katten (koetjing, k.n.) apen (Kětěk, k n.) slangen (oela, n. cawěr, k.) schorpioenen (kaladjěngking k.n.) aardschorpioenen (kětoenggěng k.n.) bijen (tawon, k.n.) en andere min of men vergiftige dieren en insecten meer.

Voor slangenbeten bestaan de volgende recepten:

- a. santën klapa idjo, n. (melk van *Cocos meifera* L. var. *viridis*) *Djěroek poeroet*, n. (*Citrus papeda*, Miq.), lěnga widjèn, n. (olie uit de zaden van *Sesamum, indicum*, L.) endog pitik, n. (eieren) samen gemengd en als drank ingegeven, ook als smeersel over het geheele lichaam, vooral wanneer de patient door een oela lěmpé gebeten is;
- b. ojut *sroeni*, k.n. (wortels van *Wedelia biflora*, D. C.) ojut nanas, k.n. (idem van *Ananassa sativa*, Lindl.), ojut glagah, k.n. (idem van *Saccharum spontaneum*, L.) samen fijngewreven en als pap op de gebeten plek aangebracht, vooral bij beten door een oela wělang, n. (*Bungarus annularis*),
- c. ojut *paroe* k.n. (wortels van *garicinia picrortriza* Miq.) en adas, k.n. fijngemalen en gelegd op de beet, voornamelijk bij beten van oela bandotan, n. of oela loewoek, n.
- d. het sap van ojut papasan, k.n. (wortels van *Coccinia cordifolia* Cogn) na fijnwrijven van de wortels er uit geperst om er de wond mede te wasschen en te betten, waarbij tevens het volgende formulier door de doekoen wordt uitgesproken.

„Sangrara wingwang alaki dewa samat-ollah apan toetat
„sang naga wasesa, iloemoe tan mandi, sioengmoe tan
„mandi, mandi idoe-koe poetih!” (*)

Bij steken van gewone schorpioenen of kala-djěngking's k.n. wordt:

tloetoeh (melksap) van *katěsgantoeng* (*Caricepapaya*, L.) op de gestoken plek gesmeerd, en bij steken van de groote aardschorpioen of kětoenggěng, k.n. eenvoudig, versche en niet vermengde rundermest als pap op de wond gelegd.

Tegen beten van dolle honden, katten, apen, enz. weten de doekoen's geen remedie; hoogstens worden daarvoor de voor slangenbeten aangegeven middelen voorgeschreven, terwijl beten van niet dolle honden, katten enz. eenvoudig

*) Dit is het eenige formulier, dat men ons duidelijk heeft willen doen hooren,

uitgewasschen, en, zoo die voorhanden is, daarna met ka-joepoetih-olie behandeld worden.

37. *Katjolak*, k.n. en *Katoesoek*, k.n. Wonden ten gevolge van steken met min of meer stompe voorwerpen (bijv. vingers) en steekwapens, enz.

De eerste soort heeft speciaal betrekking op verwondingen der oogen, waartegen de doekoen's geen ander middel hebben dan wasschen en compressen met gewoon water; de andere steekwonden worden meest behandeld als de houwonden, hiervoren sub 34 besproken.

38. *Kènger*, *Kèngser* of *Kòngsoe!* k.n. Verschillende vormen van verstuikingen, enz. Ook *Keslio*, *Ketjèngklak*, k.n.

Dergelijke ongemakken worden door „oeroet” k.n. verholpen, en, wanneer er ook eenige zwelling is ontstaan, dan wordt de gezwollen plek soms ook ingesmeerd met *běras-kěntjoer*, een fijngemalen mengsel van ongekookte rijst met wortels van *Kaempferia rotunda*, L.

39. *Kěřěfěň*, k.n. Wondjes en barstjes tusschen de teenen of bij de verbindingen daarvan met de voet.

Hiertegen wordt of kajoe-poetih-olie of eenvoudig vet aangewend.

40. *Klandjerén*, k.n. Kliergezwollen

Deze trachten de doekoen's vaak ook door „oeroet” k.n. weg te krijgen, wat niet zelden met succes wordt bekroond. Overigens worden dergelijke opzwellingen „warm gehouden” en met olie of „*běras-kěntjoer*” ingesmeerd.

41. *Klěntoesěň* = *Beri-beri*.

Hiertegen wordt „katjang-idjo” ook „katjang *kěđělé*” als pap of op eenige andere wijze bereid, gegeven.

42. *Koedis*, k.n. Een soort van herpetischen uitslag, die erg jeukt en zich vrij vlug uitbreidt. Bij krabben ontstaan hieruit

groote open wonden, die vocht afgeven, en *korèng*, k.n. worden genoemd.

Tegen *koëdis* k.n. wordt voorgeschreven een papje (op elk ziek plekje te leggen van djeroek pëtjël, n. of djeroek linglang, n.) gekneet met tēmëndil-wědoes (geiten- of schapenkeutels).

Tegen *korèng* k.n. worden meest de voor *kadas* (zie aldaar) aangeprezen middelen voorgeschreven, ook honig.

Zijn dergelijke wonden echter een gevolg van syphilis, dan worden de medicamenten gebruikt, die bij *Bengang* (zie hiervoren) zijn opgegeven.

43. *Koerma* of *Kroema*, k.n. Huiduitslag met vorming van schubbetjes, enz. die loslaten en afschilferen.

Hiertegen bestaan geen afzonderlijke middelen en worden meest de voor *kadas* (zie aldaar) aanbevolen medicamenten voorgeschreven. Onder *koerma*, k.n. worden ook maden verstaan, meer bekend als *kremi* (zie hieronder.)

44. *Koetil*, k.n. Wratten.

Om deze weg te krijgen worden woh loewing, k.n. (vruchten, ook bladeren, van *Ficus hispida*, L.), adas, k.n. en de bast van toeri-poetih, n. (*Sesbania grandiflora*, Poir.) fijngekauwd en dit kauwsel op de wratten gelegd.

45. *Kondor*, k.n. Lies- of zakbreuk.

Hiertegen weten de doekoen's geen middel.

46. *Korèppen*, k.n. Ringworm, ook dauwworm.

Hiertegen wordt voorgeschreven: émpoe koenir, k.n. moederknollen van *Curcuma longa*, L.) in stukken gesneden, en daarna gebraden, voorts mritja soelah, k.n. (van het vleesch ontdane pitjes van *Chavica officinarum* Miq.) tjabé, k.n. (vruchten van idem) madoe, n. (honig) of goela arèn, n. (z.g. Javaansche of Arèn-suiker), klëmbak k.n. (de rhabarber, wortel van *Rheumpalmatum*, L.), mësohi (de bast

van *Massoia aromatica*, Bice,) en sawang (roetaanzestel, ook cocons van spinne), samen fijngewreven en tot balletjes gevormd, welke na droging elken ochtend worden ingenomen.

Ook wordt de zieke plek na met landa-awoe, k.n. (aschwater) te zijn gewasschen, ingesmeerd met samen fijngewreven godong kědoja, k.n. (bladeren van *Dysoxylum densiflorum*, Miq.), lěmpoejang, k.n. (de knol van *Zingiber Cassumūnas* Rxb.) djintěn, k.n. (vruchtjes van *Carum carvi*, L.) de Harwy mritja, k.n. (peper), en soenti, k.n.

47. *Koewek*, k.n. Erge, vergevorderde graad van *Borok*, k.n. (zie hiervoren) waarbij ingevreten gaten in de wonden gezien worden.

Behalve de voor *Borok* voorgeschreven middelen wordt hiertegen nog het volgende recept aanbevolen, nl.

Een papje van angkoop sawo *Djawa*, n. Knoppen met de steeltjes van den *Mimusops kauki*, L.) ter hoeveelheid van één gěgěm k. n. (een vuistvol) en proesi (kopervitriool) ter hoeveelheid van 2 bėras, k. n. (rijstkorrels) met een weinig water samen fijngewreven tot een eenigszins lijvige massa.

48. *Kremi*, k.n. ook *Koerma*, k.n. Maden, ook een soort uitslag. (Zie *Koerma* hiervoren).

Tegen maden dienen de volgende recepten:

- a. bladeren van sěmboekan, k n. (*Paederia joetida*, L.), dringo, k.n., banglé, k.n., bladeren van *trawas* k.n. (*Polypodium quercifolium*, L.) en djamoer *bangkal*, k.n. samen fijngewreven en als drankje ingenomen;
- b. na wassching van het aarsgedeelte met aschwater, dit verder insmeren met samen fijn gemalen godong kědoja (bladeren van *Dysoxylum deusiflorum*, Miq.) lěmpoejang, k.n. (knollen van *Zingerber cassumunar*, Roxb.), djinten, k.n., mritja, k.n. en soenti, k.n. (vergelijk het tweede recept voor korěpěn, sub No. 44 hiervoren, dat hiermede geheel overeenkomt).

49. *Keringet boentoe*, k.n. Z.g. roode hond.

Hier tegen wordt eenvoudig wědak, k.n. (poudre de ris), hetzij droog, hetzij met een weinig water of eau de Cologne aangelengd, als smeersel aanbevolen.

50. *Lara lambé*, n. *Sakit lambé*, k. Barsten en verzwering der lippen. Zie *Djampinën* sub No. 24 hiervoor.

Zijn de barsten niet erg en eenvoudig een gevolg van droogte der huid, dan wordt ook wel de een of andere welriekend gemaakte olie, ook vet, en z.g. lippenpomade (palé, k.n. enz.) als smeersel gebruikt.

51. *Loempangen*, k.n. Puistjes aan de binnenzijde der lippen.

Hier tegen wordt gětah-sana, k.n. (hars of gom van *Pterocarpus indicus*, Willd.) als smeersel op de puistjes, of een afkooksel van den bast van dien boom (babakan sana) dan wel van den tandjoeng, k.n. (*Minusops elenoi*, L.) als mondspoeling (kēmoe, k.n.) aanbevolen.

52. *Mantang-mantang*, k.n. Belroos, roosachtige ontsteking. Deze wordt behandeld als *Dampa*, sub No 21; zie aldaar.

53. *Mata-iwak* k.n. Wild vleesch, kanker. Hier tegen weten de doekoen's geen middel.

54. *Mata-kaoe*, k.n. Syphilitische zweren.

Deze worden behandeld met de voor *Běngang*, sub no. 8 aangegeven medicijnen, (zie aldaar.)

55. *Mlěkah*, k.n. Barsten, springen der huid, enz. Zie *Bělak*, sub no. 7 hiervoren.

56. *Oetji-oetji*, k.n. Een soort vetgezwollen, die ten slotte openbarsten doch zonder te etteren, en slechts een weinig vetachtig vocht afscheiden. Onder dezen naam worden ook pijnen in de gewrichten verstaan.

Hiervoor worden de volgende recepten gegeven:

- a. djongpipit, mēntah-matēng, k.n. (gedeeltelijk gaar, gedeeltelijk ongaar, dringo, k.n. en banglé, k.n. samen fijn-gewreven, en daarna uit den mond der behandelende doekoen's op de zieke plek gespoten (disēmboer, n.)
- b. djaé, k.n. (de knol van *Zingiber officinalis* Rosc.), kēningar, k.n. (bast van *Cinnamomum zeylanicum*), djintēn poetih, n. (zaden van *Carum carvi*, L.) sari, k.n. (het stuif-meel van bloemen voornamelijk van die van *Mesua ferrea*, L.), moermak daging, k.n. tjēngkeh, k.n. (kruid-nagelen), mēsōhi, k.n. *rasamala*, k.n. (*Altingia excelsa*, Noronha; de bladeren) en adas, k.n. samen fijn-gewreven en als smeersel aangewend; en
- c. gaboes (de bast van den „poelé” *Alstonia scholaris*, R. Br.) in dunne schijven gesneden en stevig op de zieke plekken gebonden.

57. *Panoe*, k.n. Jeukende witte vlekken op de huid, meest op het gelaat; huidverkleuringen, die zich uitbreiden en volgens sommigen ook besmettelijk zijn, althans op anderen kunnen worden overgebracht.

Hiervoor wordt aanbevolen:

- a. het wrijven der plekken met de rijpe vruchten van *blimbing wesi*, k.n. (*Averrhoa carambola*, L.) en het vocht er verder op laten drogen.
- b. knoppen der bloemen van den *Kenanga*, k.n. (*Cananga adorata*, Hook), atal (gele oker) ter zwaarte van 5 saga's (pitjes van *Adenanthera pavonina*, L.) en het sap van djēroek nipis, n. (*Citrus acida*, Roxb.) samen fijn-gewreven en op de vlekken gesmeerd.

58. *Paték*, k.n. Frambozenuitslag.

Van deze ziekte worden nog de volgende vormen onderscheiden, nl. *Paték dēdak*, k.n. waarbij de puistjes zeer klein zijn, en *Paték soengoe*, k.n. meest op de ellebogen en de knokkels der vingers voorkomende, waarbij de puisten hoorn-achtige en min of meer puntige verhardingen vormen, zoodat genoemde lichaamsdeelen moeilijk gestrekt kunnen worden.

Hiertegen wordt aanbevolen:

- a. lëgon *poetjoeng* k.n. (jonge uitspruitsels van *Paugirim edule*), fijngewreven met warangan, k.n. (arsenik) als pap op de puisten.
- b. sari k.n. (stuifmeel van „nagasari” = *mesua ferrea*, L.) tēmoe, k.n. (*Curcuma zedoeria*), bloemen van de mēlati (*Jasminium sambac*), en warangan k.n. (arsenik) samen fijn gewreven en als pap op de wonden gelegd.

59. *Pilëg*, k.n. Verkoudheid.

Hiervoor wordt aanbevolen: het ruiken van *djintën irëng* n. (de zaden van *Carum carvi*, L.) daartoe in een doekje bijeengebonden.

60. *Poenoeck*, k.n. Eelt, eksteroog; zie onder *Kapal* sub No. 33 hiervoren.

Onder *Poenoeck* k.n. wordt ook verstaan een bochel, bult, voor welke misvorming de doekoen's echter geen remedie kennen.

61. *Siwilën*, k.n. overtollige deelen aan het lichaam, als: een zesde vinger, enz.

Ook hiertegen hebben de doekoen's geen middelen.

62. *Timbilën*, k.n. Puistjes of strontjes aan de oogleden.

Deze worden, zoodra zij „zijp” zijn en witte kopjes vertoonen, eenvoudig uitgedrukt.

63. *Tjangkrang*, k.n. Waterpokken, ook huidblazen. Deze ziekte wordt ook *Tjatjar banjoe*, n. *Tjatjar toja*, k. genoemd.

Hiertegen wordt hoogstens water, waarover een tooverformulier is uitgesproken (*banjoe pënawar*, n. *toja pënawar*, k.), en dat dienen moet om de kracht der ziekte te stuiten, gegeven. Overigens wordt den patienten aangeraden in huis te blijven, om geen kou te vatten.

64. *Tjantëngën*, k.n. Fijt.

Hiervoor wordt het volgende voorgeschreven:

Godong *doerën* (bladeren van *Duris zibethinus*, Murr.) met dringo, k.n. en banglé, k.n. fijngevreven: het water wordt ingenomen en het overblijfsel op de verzwering gelegd.

65. *Tjaplakën*, k.n. Wratten op de handen en voeten. Deze worden behandeld als de *Koetil*, sub no. 42; zie aldaar.

66. *Tjatjar*, k.n. Echte pokken.

Hiertegen dienen:

- a. een drankje van samen fijngevreven dringo k.n. (4 sneedjes), bawang (knoflook: 1 knolletje), zout en het water van een jonge *Klappernoot* (dëgan, k.n.)
- b. ëndog woekan (rotte, of bedorven, voornamelijk kippen-eieren), zout, ongekookte rijst en *Kolang-Kaling* k.n. (z.g. glibbertjes, de inhoud der vruchten van den *Arenga saccharifera*, Labill.) samen fijngevreven en als smeersel aangewend, en.
- c. godong *palêtikan koening* k.n. (ook *ëntjèng-ëntjèng* k.n. genaamd): koenir lanang, n. (*Curcuma longa*, L. de niet bloeiende soort) adas, k.n. en poelasari, k.n. samen fijngevreven en over het geheele lichaam gesmeerd, om het verder uit- of doorbreken der ziekte te beletten.

67. *Toeroek-bon*, k.n. Bubo, ook bloedvin, pestbuil.

Bij bubo wordt hetzelfde gegeven als reeds onder *Béngang* sub No. 8 hiervoren is vermeld.

Overigens worden tegen bloedvinnen en builen de recepten gebruikt, die hieronder voor *Woedoen* (zie no. 67) zijn voorgeschreven.

68. *Wédangen*, k.n. Branderigheid onder de nagels.

Hiervoor weten de doekoen's geen middel, doch wordt soms het medicament tagen *Tjanténgén* (zie no. 62 hiervoor), echter alleen als papje gegeven.

69. *Woedoen*, k.n.

Hiervan onderscheiden de doekoen's drie soorten, nl. de eigenlijke *Woedoen*, k.n.: het absces, de steenpuist, de *Woe-*

doen *sémat*, k.n.: zeer kleine, maar erg pijnlijke puistjes en de *Woedoen tlěpok*: dicht bij elkander staande en daardoor verschillende groefjes van kleine steenpuisten vormende etterzweertjes.

Hiertegen worden aanbevolen:

- a. een papje of smeersel van samen fijngewreven adas, k.n. poelasari, k.n. brambang, k.n. en godong ketěpěng, k.n. (bladeren van *Cassia alata*, L.) en
- b. een papje van asem k.n. (tamarinde) en zout.

Overigens wordt gewacht totdat de puisten goed rijp zijn, om ze, zoo mogelijk, uit te drukken.

Tegen een negenoog (*woedoen brama*, k.n.) worden de volgende middelen aanbevolen:

- a. bladeren van *Kool Banda* worden, na wassching, als zuurkool fijngesneden (*diradjang*, n.) daarna met santěn, k.n. (klappermelk) opgekookt totdat zij slap zijn geworden [niet geheel gaar], en verder lauwwarm op de puist aangebracht en telkens vernieuwd zoodra dit oplegsel koud is geworden;
- b. dezelfde bladeren in waterdamp of warm water slap gemaakt, daarna tusschen de handen gekneusd en op de puist gelegd, totdat deze doorbreekt en ook daarna totdat de wond genezen is; dit oplegsel moet 2 à 3 malen daags worden vernieuwd;
- c. als sub *a* fijngesneden of gekorven jonge loten van *pakisgadjah* k.n. (*Cyathea Brunonis*, Wall.) samengehakt met 7 op den grond gevallen sirih-bladeren, als belegsel gedurende 3 achtereenvolgende dagen op de puist, doch zóó dat de deelen daarvan, waar de oogen vermoedelijk uit zullen komen, onbedekt blijven; dit belegsel moet ook 2 à 3 keeren daags worden vernieuwd; en daarna wordt het vervangen door een papje van met water fijngemalen bladeren van de *kětjoeboeng* [*Datura*, spec. div.] en wel zeven in aantal, doch waarvan alléén de helften mogen worden gebruikt, terwijl de overige deelen der bladeren aan de plant moeten worden gelaten; dit papje, met een schoone kippenveer op de puist gestreken, wordt gebruikt totdat de wond geheel genezen is.

Waar zulks mogelijk is, wordt overigens het „oeroet” bij verscheidenen dezer ziekten toegepast, niet alleen om zekere diagnose te kunnen stellen, maar ook om eenige leniging daarvan aan te brengen, en zelfs aan de opkomende ziekte eenige afleiding te bezorgen, en daardoor, om zoo te zeggen, haren voortgang zoo niet te stuiten, dan toch langzamer en minder gevaarlijk te maken.

B.

DE UITWENDIG NIET ZICHTBARE ZIEKTEN EN ON- GEMAKKEN, WAARVAN DE ZETEL IN HET INWENDIGE LICHAAM MOET WORDEN GEZOCHT.

1. *Ajan* of *Ajan-ajaněn*, k.n. ook *Toedjoe*, k.n. Vallende ziekte.

Hiertegen worden de volgende recepten aanbevolen:

- a. djěroek pětjěl (*Citrus medica*, L.) bawang (*Allium sativum*, L.) laos (*Alpinia galanga* Willd.) soenti (*Zingiber gramineum* Noronha) Kěntjoer (*Kaempferia rotunda*, L.) djintěn (*Carum carvi*, L.) měsohi (*Massoia aromatica* Becc.) qauti (*Ligustrum glomeratum*, Bl.) isi Kemiri (het vleesch der pitten van *Aleuritestriloba* Forst.) Samen fijngeveven, en het sap daarvan als drankje ingegeven.
- b. soenti, oejah (zout) en arěng djati (djatie-houtskool) samen fijngeveven en met den mond op het lichaam van den patient of de patiente gespoten.
- c. ron *landěp* (bladeren van *Barleria prionitis*, L.), 3 stuks, mritja soelah (witte peper = vruchtjes van *Peper nigrum*, L.), 3 paar pitjes, *kětoembar* (*Cariandrum sativum*, L.) moengsi měsohi en soenti samen fijngeveven; het sap als drankje en het overblijfsel als pap op het voorhoofd aan te wenden

2 *Ampěg*, ook *Měngi*, k.n. Aamborstigheid, Asthma.

Hiertegen bestaan de volgende middelen:

- a. warangan (arsenik) ter hoeveelheid van 2 rijstkorrels, knoflook, soenti lanang (*Zingiber gramineum* Noronha) en azijn samen fijn gemalen en als drankje gegeven.
- b. godong *waringin* (bladeren van *Ficus Benjamina*, L.) 11 stuks lěmpoejang (*Zingiber cassumana*, Roxb) en madoe, n. (honig) samen fijngeveven en als drankje ingenomen.

- c. mēsohi, soenti, kětoembar, bēras (ongekookte rijst) en oejah (zout) samen fijngemaakt en gedronken.

N.B. Sommige doekoen's voegen hierbij nog brambang en arēng (houtskool) en geven het sap als drank en het overblijfsel (na filtrering) als wrijfmiddel, op de borst, enz.

- d. moengsi, djintēn irēng (*Carum carvi*, L.) mritja sa-tjē-koʃokan (vruchtjes van Peper ingris een handvol) pala (*Myristica fragrans*, Houtt) djěroek pětjēl (*Citrus medica*, L.) en alang-alang (*Imperata cylindrica* Beauv.), 7 stengels, samen fijngewreven en als drankje ingenomen, des noodig met een weinig water aangelengd.

3. *Anjang-anjangan*, k.n. Het lozen van koude pis.

Hiervoor weten de doekoen's geen andere middelen dan die, welke zij voor „*Kasrēpēn*” (koorts, zie hieronder) gewoonlijk geven.

4. *Apoes*. Droge hoest, tering.

zie „*Tjēkēk*” hieronder.

5. *Ari-ari ora bisa mētoe*, n. *Ari-ari* (of *Réntjang*) *botēn sagēd mēdal*, k. Achterblijven (niet te voorschijn komen) van de nageboorte.

Tegen dit, anders doodelijk ongemak, worden de volgende recepten gegeven:

- a. *dēngkēl kēlor* en adas met een weinig gekookt water fijngemalen, als drankje en
b. godong *orang-arīng* (bladeren van *Pauzolia indica*, Gaúd.) babakan *tētēr* (bast van *Solanum verbascifolium*, L.) en bawang poetih (*Allium sativum*, L.) samen fijngemalen en als drankje ingegeven.

6. *Badan koeroe*, n. (*kěra*, k.) Magerheid, vermagering.

Hiertegen wordt aanbevolen:

Doekoet mritja, *lampēs*, (*Acimum sanctum*, L.) gauti, pala,

adas, bëras en zout, eerst samen „kagorèng” (gebraden, gebakken), daarna „kapipis” (fijngemalen) en „kaombèkakën” k. (als drank ingegeven).

7. *Bëdëdëg*, k.n. Opgeblazenheid, opgezette buik.

Hiervoor worden voorgeschreven:

- a. een weinig adas, brambang mëntah (rauwe roode uien), godong sëmboeng (bladeren van *Blumea balsamifera*, D.C.) fijn gemalen en als „tapël” (zalf of papje) op den navel of de maagstreek en den buik aangewend.
- b. één brambang, drie „botor” (pitten van *Poophocarpus tetragonolobus*, D.C.) drie „këdawoeng” (pitten van *Palkia biglobosa*, Beuth.), drie „bëton” (pitten van *nangka*, *Artocarpus integrifolia* Lf.) këntjoer, këtoembar, lampës, godong sëmboeng (bladeren van *Blumea balsamifera*, D.C.) en drie korrels zout, als boven en
- c. boeng këlor (jonge spruit van *moringa pterygosperma* Gaertn.) en *Klélét* als boven, alsmede
- d. wanneer daarbij stekende pijnen in de navelstruk worden gevoeld:
boeng këlor, *sëkar awoe*, k., 2 Këdawoeng-pitten, waarvan 1 rauw, 1 gepoft, kajoe angin (*usnea barbata* Tr. = baard- of draadmos) en brambang, samen fijngemalen en als boven gebruikt.

8. *Bëngkring*, k.n. Tering.

Zie *Tjèkèk* hieronder.

Hiertegen wordt ook wel eens het voor „*Badan koeroe*” (zie No. 6 hiervoren) aanbevolene voorgeschreven.

9. *Bësèr*, k.n. Onwillekeurige pislozing.

Hiertegen wordt aanbevolen een papje van djintën-irëng” (zaden van *Cariun carvi*, L) gedurende 24 uren op den onderbuik gelegd of daarover heen gesmeerd.

10. *Boedëg*, k.n. Doofheid.

Hiervoor bestaan de volgende recepten:

- a. ojet *glagah* (wortels van *Saccharum spontaneum*, L.) djëroek poeroet (*Citrus papeda*, Miq.) en tjoekek (Eur. azijn) samen fijngewreven en als pap op het zieke oor gelegd.
- b. bawang poetih en laos samen fijngewreven en als boven aangewend, doch precies te 12 ure 's-middags.

11. *Bojok*, k.n. Lendepijn.

Hiertegen weten de doekoen's geen ander middel dan „oeroet” met gebruikmaking van „Kajoepoetih” olie, al dan niet vermengd met klapperolie.

12. *Botën sagëd ngoejoeh*, k. *Ora bisa ngoejoeh*, n. Niet kunnen urineeren; pisopstopping.

Hiervoor worden gegeven:

- a. podisari (Zaden van *Woodfordia fruticosa*, Kurz) moermakdaging djintën, mësöhi, këtoembas, moengsi, kajoe-angin, *Kajoe-lëgi* (*Cinnamomum cassia*, Bl.), Këmoekoes (*Pieper cubeba*, L.) tjabe (*chavica officinarum* Mig) pala, mritja, sëmboekan (*Paederia foetida*, L.) tëmoe-lawak (*Curcuma zedoaria* Rox) banglé (*Zingiber zerimbet* Rox) Koenir (*Curcuma longa*, L.) brambang samen fijngewreven, en na filtreering als drankje ingenomen, of
- b. godong *poksor* (bladeren van *Peristrophe pallida* Nees), adas, poelasari, en brambang samen fijngewreven en als „tapël” op den onderbuik aangewend.

13. *Dëngën*, k.n. Rheumatische aandoeningen, Knokkelkoorts.

Hiertegen weten de doekoen's geen bepaald middel. Is de koorts duidelijk waarneembaar dan worden de „*Kasrëpën*”-, en anders de „*Ëntjok*” of „*Oetji-oetji*” - middelen (Zie die woorden of namen) gegeven.

14. *Dingkel*, k.n. Ziekte door een boozen geest veroorzaakt, meestal een koortsachtige toestand, waarin de ongestelde niet weet te zeggen waar hij pijnen voelt, enz.

Deze ongesteldheid wordt alleen door „oeroet” en het ingeven van water, waarover een geheime tooverspreuk is uitgesproken (banjoe, n. toja, k. pěnawar, k.n.) bestreden.

15. *Djimpé*, k.n. Verlamming van één helft, van het lichaam. Zie „*Loempoeh*” hieronder.

16. *Doegal*, k.n. Opgeblazenheid, opgezetheid. Zie *Bé-dédég* hiervoren.

17. *Dobol*, k.n. Uitzakking van den aars, ook van de baarmoeder.

Hiertegen hebben de doekoen's geen bepaalde middelen. Bij uitzakking van den aars wordt deze met olie besmeerd en verder getracht, haar door langzaam en zacht drukken, waarbij van een met olie besmeerd „sirih“-blad gebruik wordt gemaakt, naar binnen te krijgen. Bij uitzakking der baarmoeder wordt meest alleen het „oeroet“ toegepast en door deze manipulatie getracht, het uitgezakte deel weder op haar plaats terug te brengen en er verder te houden door het gebruik van een „běngkoeng“, een lange, smalle reep katoen, die verscheiden malen om het lichaam gewonden wordt, en een stevig verband vormt.

18. *Edan*, k.n. Krankzinnigheid, waarvan de soort, waarbij de zieke van tijd tot tijd „heldere oogenblikken” toont te hebben, „*Edan-éling*”, k.n. (gek en bewust) wordt genoemd.

Hiertegen hebben de doekoen's geen remedie, en wordt door hen hoogstens water of eenig ander verkoelend middel als compres op het hoofd gegeven. Is de zieke gevaarlijk, dan wordt deze binnenshuis meest in een kamer opgesloten, totdat de patient naar een krankzinnigengesticht kan en mag worden vervoerd; anders laat men dergelijke ongelukkigen vrij rondloopen.

19. *Éntjok*, k.n. Rheumatische aandoening, jicht, vliegende jicht.

Hiertegen wordt:

- a. ge-„oeroet” met een mengsel van „djěroek-pětjěl”-sap en „widjèn”-olie (van de vruchtjes van *Sesanium indicum* L.) of,
- b. een papje gebruikt van „ojot kèlor” (wortels van *Moringa pterygosperma* Goertn.) mritja, en soentj, samen fijngevreven.

20. *Gandjěl* k.n. Puistjes aan de binnenzijde der oogleden; granuleuze oogontsteking.

Zie onder *Mata* hieronder.

21. *Gěnděng*, k.n. Goedaardig krankzinnig, ook idioot. Zie *Edan* hiervoren.

22. *Gomměn*, k.n. Witte uitslag, spruw op de tong, diphtheritis, enz. bij kleine kinderen.

Hiertegen wordt gewoonlijk olie of honig aangewend en de uitslag daarmee ingewreven en zoo mogelijk verwijderd.

23. *Indrak*, k.n. Spruw. Ook „*Sriawan*” genoemd. Zie aldaar. Onder dezen naam wordt vaak ook diphtherie begrepen. (Vergelijk „*gomměn*” hiervoren).

24. *Kaběběng* k.n. Obstructie.

Hiertegen wordt aanbevolen een drankje bereid uit samen fijngevreven:

Kěmbang wora-wari-bauf, n. (bloemen van *Hibiscus rosa zineusis*, L) dringo (*acorus calamús*, L.) en banglé (*Zingiber zerumber*, Rox).

25. *Kalěbon*, n. *Kalěbětan*, k. vergiftigd, vergeven.

Hiertegen wordt soms „*pranadjiwa*” (vruchtjes van *Euchresta Horsfieldü*, Blim.) of water van „*Klapa idjo*” (*cocos-nurcifera*, L. van *viridis*) gegeven, doch weten de doekoen's overigens geen bepaald middel. Een enkelen keer wordt door het opwekken van braking getracht het vergift te verwijderen, maar gewoonlijk wordt de genezing eenvoudig aan Allah overgelaten.

26. *Kalëbon angin*, n. (*Kalëbëtan*, k.) *angin*, k.n. Kouvatting, verkoudheid.

Hiertegen worden aanbevolen:

- a. een smeersel van samen fijngewreven „godong manggis” (bladeren van *Garcinia mangostana*, L.) „Koelit gajam” (bast van *Inocarpus edulis*, Forst.) en azijn, en
- b. een drankje van in water gekookte „Këmoekoes”, een vuistvol; als thee te gebruiken.

27. *Kampiran*, k.n. Door den duivel bezeten; tijdelijke en plotselinge krankzinnigheid.

Zie *E'dan* hiervoren.

28. *Kasrëpën*, k. *Kadëmën*, n. Koorts, koude koorts met rillingen, enz. Ook „*Panas-tis*” (dan warm, dan koud) genoemd, terwijl de z. g. heete koorts meer speciaal *Badan panas* „heet”. Overigens worden alle soorten van tropische koortsen, malaria, typhus, intermitteerende koorts, enz. waarvoor geen afzonderlijke benamingen bestaan, naar gelang van de verschijnselen *Kadëmën* of *Panas-tis* genoemd.

Tegen „*Kasrëpën*” wordt voorgeschreven een drankje van samen fijngewreven „godong djëroek wangi” (bladeren van *Citrus papeda*, Miq.) tjabé (*Chavica officinarum*, Miq.) en zout, en tegen „*Badan panas*” bestaan de volgende recepten:

- a. banglé, tjëndana (hout van *Santalum album*, L.), mësohi djintën, en lënga tahoen, samen fijngewreven; het sap als drankje en het overblijfsel der filtratie als smeersel op het lichaam aan te wenden;
- b. këmbang tjëngkëh (de bloesems van *Eugenia caryophyllata*, Thanab.), bawang poetih, djintën-irëng, adas, poelasarie en één korrel zout samen fijngewreven en in te nemen.
- c. (wanneer de zieke onder de koorts rilt) godong mënoer (bladeren van *lasminum sambac*, Ait.), babakan *mindî* (bast van *Melia Azedarach*, L.) geroosterd met klapperolie, këmiri (inhoud der vruchtjes van *Aleurites triloba*, Forst.) tjëndana, këntjoer, adas, poelasari en asëm kawak (overjarige tamarinde), daarna samen fijn gemalen en als smeersel over het geheele lichaam aangewend,

- d. lëmpoejang (*Zingiber cassumanar*, Roxb.), godong inggoe (bladeren van *Ruta graveoleus*, L.), dringo, banglé, veel bawang abang (brambang) en azijn samen fijn gemalen als smeersel over het geheele lichaam (voornamelijk bij kinderen) en
- e. godong *sangkét* (bladeren van *Homalauthus populifolius*, Irah.), brambang, dringo, banglé, koenir, lëmpoejang, djintën-irëng, mëssohi en bawang pëtak (*Unoflook*: *Allium sativum*, L.) samen fijn gewreven en als smeersel aangewend.

Tegen en ter voorkoming van puerperaalkoortsen van „tiang mëntas gadah anak”, k. „wong mëntas doewé anak”, n. [kraamvrouwen] worden de volgende recepten aanbevolen:

- a. awoe lajan pawon [Asch uit een kook- of stookgat] met 1 korrel zout en 1 kopje water, gefiltreerd en gedronken,
- b. laos, bawang poetih, gebraden zout en water, samen fijn gewreven en gedronken.
- c. asêm kawak met zout en water fijn gemaakt en gedronken,
- d. godong blimbing [bladeren van *Averrhoa bilimbi*, L. 1 handvol], 3 jonge ananasbladeren, 1 handvol godong kēmarogan [bladeren van *Syennopetalum leucostictum*, Miq.] brambang, lëmpoejang, en inggoe [*Ruta graveoleus*, L.] samen fijn gemalen en na toevoeging van het sap van een djeroek pëtjêl als drankje ingenomen,
- e. bēras [ongekookte rijst], kētoembar, kajoe manis, brambang, këntjoer, gēlam [bast van *Melaleuca leucadendron*, L.] djongrahab, asêm en zout samen fijn gemaakt, na toevoeging van een weinig water gefiltreerd en 2 maanden achtereen 's ochtens en 's avonds als drankje gebruikt,
- f. bēras, pala, mritja, tjabé, këntjoer, kēningar (*Cinnamomum* Zeijl, Na.) brambang, zout, asêm, kētoembar, djeroek poeroet, djaé, ganti, mëssohi, poetjoek, klēmbak, dangkêl soekêt tēki (*Kyllingia monocephala*, de hoofdwortels ervan) rêgoels (*Rosa damascena*, Mill.) en klabêt (*Trigonella foccum graecum*, L.) samen fijn gemalen tot smeersel over het geheele lichaam,
- g. soenti, djintën-irëng, klēmbak, kētoembar, koelit djeroek poeroet (schil van de vruchten van *Citrus medica*, Miq.)

- fijngemaakt en op het voorhoofd als zalf gebruikt,
- h. godong *katès* (bladeren van *Carica papaya*, L.) djongrahah, gëlam, asëm en zout samen fijngewreven en als „tapël” op den buik, gelegd,
 - i. het sap van djëroek pëtjël met sirihkalk als „tapël” op den buik,
 - j. banglé, djëroek-pëtjël, këntjoer, sëtjang, kajoe lëgi, djintën-irëng, djongrahah en godong *blimbing woeloeh* (bladeren van *Averrhoa bilimbi*) samen fijngewreven en als „tapël” op den buik aangewend, en
 - k. godong- of ojet bësaran (bladeren of wortels van *Morusindica*, L.) verscheidene malen opgevouwen, dan gekauwd en ingeslikt.

Volledigheidshalve volgen hier nog de volgende voor zwangere vrouwen bestemde recepten ter bevordering van een voorspoedige bevalling enter voorkoming van de ongemakken van het kraambed, als:

- a. dringo, banglé, koenir, tëmoeławak, sintok, mësöhi, tjabé, woh *sawi* (zaden van *Brassica juncea*, Cosf.) bawang poetih, këmoekees, sëprantoe (vruchtjes van *Sindora Sumatrana*, Miq.), lëmpoejang, godong *tjoekilan* (bladeren van *Schmidelia racemosa*, L.) en wora-wari-bang (bloemen van *Hibúcus rosa Sincusis*, L.) samen tot een drankje fijngewreven,
- b. tjabé, brambang, lëmpoejang, en water samen fijnge maakt en gedronken,
- c. 1 handvol *soeloer waloh* (spruiten van *Lagenaria vulgaris*, Ser.) adas, poelasari, brambang, zout en water samen fijngemalen en als drankje ingenomen, en
- d. (voor hoog-zwangeren) tëmoeławak fijngemaakt en uitgeperst in het blad van *loemboe* of *talës* (*Colocasia antiquorum*, Schott.) en daarin vermengd met 2 lepels klapperolie, — als drankje in te nemen.

Ten slotte zij hier nog medegedeeld, dat tegen malaria, vooral wanneer daarbij slapeloosheid geconstateerd wordt, het gebruik wordt aanbevolen van een aftreksel van godong sëmboeng (bladeren van *Blumea balsimiflora*) en babakan poelé (bast van den *Alstonia wholaris*), als theegezet, en 3

à 4 malen daags een kopje vol, gedurende 2 à 3 maanden achtereen.

Bij typhus en dergelijke koortsen wordt ook het uitgeperste sap van de „waloh-poetih”-vrucht met een weinig zout te drinken gegeven, terwijl de „ampas” (d.z. de vaste, na de uitpersing daarvan overblijvende deelen) als compres wordt gebruikt. Dit middel moet uitgekeerd zijn en de temperatuur van het lichaam direct doen dalen.

29. *Kékél* ook *Kikil*, k.n. Kinkhoest.

Hiertegen kunnen de doekoen's geen bepaald recepten. Deze ziekte wordt gewoonlijk door hen behandeld als „*Watoek*” (zie hieronder).

30. *Kēmatoes*, k.n. Tering, vermagering, enz. Hiervan kunnen de doekoen's drie soorten, nl. *Kēmatoes* op de eigenlijk gezegde tering, *Kēmatoes rah*, K. (— *gětih*, n.) Chronische bloedopgeven ook chronische bloedafgang en *Kēmatoes tendja*, K. (— *Tahi*, n.) Chronische diarrhée.

Tegen de tering worden de middelen voor *Tjékék* (zie hieronder gebruikt; tegen *Kēmatoes-rah* en *Kēmatoes téndja* die voor *Tjékék* en *Wawratan rah* of *Mědjën* en *Wawratan* (zie aldaar) aanbevolen.

31. *Kěmpoeng*, k.n. Onderbuikspijnen. Zie „*Moelës*” hieronder. Ook wordt hiervoor aanbevolen: een „*tapěl*” van met warm water fijngestampde of fijngemalen dringo op de zieke plek te leggen.

32. *Koeping*, k.n. Hiertegen worden de onder „*Kôpôkën*” (zie hiervoren) aanbevolen middelen gegeven, als ook: fijngesneden (schijfjes) brambang met adas in klapperolie gekookt, en na filtratie lauwwarm door middel van een kippeveer in het oorgebracht.

33. *Koening*, k.n. Geelzucht, gelekoorts.

Hiertegen wordt het opeten van „toema” (luizen) aangeprezen; liefst goed levende exemplaren van deze parasieten 5 à 6 per dag) voorts wordt nog het volgende recept aanbe-

volen: Djamoe sambetan bestaande uit samen fijngemalen: djintën-irëng (1 vingergreep), mësöhi, (1 vingergreep), këmoekoes 5 à 6 stuks), bawang poetih (1 à 2 stuks) zout (1 vingergreep), dringo en banglé (een paar sneedjes) en tjabe Djawa (voor een volwassen persoon 1, voor kinderen $\frac{1}{2}$ stuk).

34. *Koesonja*, k.n. Galzucht.

Hiervoor bestaan de volgende recepten:

- a. godong nangka (bladeren van, laos, koenir, mritja, bawang, soeroeh, 7 blaadjes, samen fijngemalen en gedronken,
- b. laos, këtoembar en lëmpoejang gekauwd en ingeslikt, en
- c. mritja sadjoempoet (één vingergreep) en evenveel zout samen fijngewreven en verder tegelijk gekauwd en ingeslikt met het sub b hiervoren vermelde.

35. *Kolérah*, k.n. Cholera.

Hiertegen worden de volgende middelen aanbevolen.

- a. Koenir ter grootte van een kippekop, bepikt met een naald, 7 paren witte peperkorrels, 1 groote bawang- (knoflook-) bol, „*apoes djëmpolan soekoe, mawi dipoen tojani tlétong kapal, wontën sangking 3 sèndok, kaöm-bèkakën saban djam sa-sèndok*”,
- b. djongrahab (vruchten en bloemen van *Beackea frutescus*, L.) 1 schijfje lëmpoejang, 1 dito soenté, dringo, veel banglé, sintok, mësöhi, klëmbak, djintën-irëng, 1 heele tjabé, (*Chavica officinarum*, Miq.) 1 bolletje bawang, 1 dito brambang, adas, poelasari, kajoe manis djangan, mritja, malam poetih (witte was) koenir, mor-nasari, këtoembar en moengsi samen fijngemalen en als drank ingegeven.

36. *Kôpôkën*, k.n. Loopende of etterende oorziekte.

Hiertegen wordt aanbevolen:

- a. het begieten (eig: inspuiten) van het zieke oor met lauw water, waarin een weinig zout is opgelost.
- b. het door middel van een kippeveer bestrijken (inwendig) daarvan met „Ketjoeboeng”-olie,

- c. het op dezelfde wijze aanwenden van „Makasar”-olie, en
- d. het reeds onder „*Koeping*” hiervoren aangegeven medicament.

37. *Lěsoe*, ook *Loepa* en *Aras-arasěn*, k.n. Afmatting, loomheid, lusteloosheid, vermoeid gevoel.

Hiertegen wordt behalve „oeroet” nog aanbevolen: een smeersel over het geheel lichaam van samen fijn gemalen kěntjoer, brambang, kěmbang soeroeh (bloesem van *Piper betle*, L.) poelasari, kajoe legi, en djintěn Tjina (*Carum carvi*, L.)

38. *Lěstroeng*, k.n. Syphilitische neuszweer.

Hiervoor worden dezelfde medicamenten voorgeschreven als die voor „*Běngang*” (zie hiervoren.)

39. *Lidas*, k.n. Spruw.

Zie *Sriawan* hieronder.

40. *Linoe*, k.n. Zeer gevoel in tanden, enz.

Hiertegen bestaat het volgende recept (voornamelijk echter wanneer dit gevoel zich in de geledingen voordoet) djěroek poeroet, kajoe tjěndana, 3 schijfjes koentji, 3 dito těmoe, 17 korrels roode rijst en poelasari samen fijn gemalen en ingenomen.

41. *Loempoeh*, k.n. Verlamming. Wanneer slechts één heeft van het lichaam overland is, heet deze ziekte *Djimpé*, k.n. (zie hiervoren).

Tegen *Loempoeh* worden de volgende recepten aanbevolen:

- a. babakan *tjěrmé* (bast van *Phyllanthus diatictrus*, Nuell.) djěboek, soenti, mritja, bawang, měsohi, dringo, met warm water samen fijn gemalen en als drank gebruikt,
- b. *Klapa idjo* (het water van *Cocos nucifera*, L. van *viridis*) brambang, poelasari, kěntjoer, seekět kalěntěngan samen tot een drankje fijn gemalen en ingenomen.
- c. godong *apa-apa* (of *otok*) (bladeren van *Fleuminqia con-*

gesta, Roxb.) tjabé en zout samen fijn gemalen en als smeersel aangewend en

- d. 21. korrels „gabah” (ongekookte rijst, nog in die dopjes), pitten of zaden van „këtjoeboeng” (*Datura*, spic. div.) dringo, banglé en bawang (knoflook) samen fijn gewreven en ingenomen.

Tegen *Djimpé* wordt voorgeschreven:
een smeersel over het zieke deel van het lichaam van samen fijn gewreven goḍong *gandarosa idjo* (bladeren van *Insticia gendarussa* Burm.) ongekookte rijst en zout.

42. *Mata*, n. *Mripat*, k. Oogziekten. Hiervan onderscheiden de doekoen's verscheidene soorten, als.

Bèlèkën ook *Djèlèk*, k.n. etter-oogen,

Běngangěn, k.n. ontstoken ten gevolge van venerie of syphilis,

Blaboer ook *Brèmbès*, k.n. *Brèbès*, k.n. het watering zijn, voortduren tranen der oogen,

Blěrěng ook *Lamoer*, *Pětěng*, k.n. het niet helder zijn der oogen, waardoor ook niet helder wordt gezien,

Blěroek, k.n. het wazig zijn der oogen,

Blobok, k.n. leepoogen,

Gandjěl, k.n. granuleuze oogontsteking,

Gatěl, k.n. het jeuken der oogen,

Gramjang, k.n. kleuren blindheid,

Klilipěn, k.n. het in het oog dringen van kleine voorwerpen, als mugjes enz. waardoor tijdelijk pijn enz. wordt veroorzaakt,

Majo, k.n. oogziekte als gevolg eener onvoldoende kraamzuivering,

Mědoet, k.n. het wazig, bewolkt zijn der oogen,

Mlětik, k.n. een vlek in de pupil, staar,

Mlětoes, k.n. een vlek of wrat op het wit der oogen,

Ngěrěs, k.n. een zandering gevoel in de oogen,

Nrotjoh, k.n. tranen der oogen,

Sěpět, k.n. een zwaar, zanderig gevoel in de oogen,

zonder echter voor iedere bijzondere hiervoren genoemde oogziekte ook bijzondere middelen te hebben. Slechts voor enkele dezer bijzondere ziekten kunnen wij hier nader recepten mededeelen.

In het algemeen worden oogziekten behandeld als volgt :

- a. ron *orang-aring* (bladeren van *Pouzolzia indica* Gaúd.) fijngewreven met adas, en het sap daarvan in het oog gedruppeld (vooral bij het *gatël* zijn daarvan),
- b. djaha *këling* (*Terminalia bellerica* Roxb. de bast) fijngewreven met de melk van een vrouw, die pas bevallen is, daarna uitgeperst en gefiltreerd, als oogwater vooral bij het *lamoer* zijn der oogen,
- c. nampoe (*Schismatoglottis latifolia*, Miq.), brambang, lëmpoejang, apoe anjang (opgedroogde sirih-kalk) samen fijngemaakt en als drank ingenomen,
- d. djintën-irëng, fijngestooten, en in water getrokken, na filtratie als oogwater, vooral bij *lamoer* zijn daarvan,
- e. godong *këmlaka* (bladeren van *Phyllanthus emblica*, L.) alsmede de vruchten met bawang fijngemalen en verder als smeersel om het zieke oog aangewend, vooral bij *bèlèkën*,
- f. *pakoe wësi* (ijzeren spijkers) in vuur gegloeid, daarna in een kommetje met sap van djëroek-pëtjël gebluscht, en gedurende één nacht in den dauw geplaatst, om den volgenden ochtend vroeg, de oogleden daarmede in te wrijven van het oog, dat tengevolge van de pokken *mlëtik* is,
- g. godong *katjipir* (bladeren van *Psophocarpus tottragonolobus*, D. C.) met versche melk eener kortgeleden bevallen vrouw fijngewreven, en om de oogen gesmeerd, wanneer deze ten gevolge van venerie of syphilis ontstoken zijn (*bëngangën*, k.n.)
- h. kapoer baroes (Kamfer), brambang, dalima (*Punica granatum*, L. de vruchtschillen) met vrouwenmelk fijngewreven, als smeersel om oogen, die *djèlèh* zijn,
- i. ëmpoe koenir (hoofdwortel van *Curcuma longa*, L.) Këmoekoes, *kapoelaga* (*Ammonium cardamonium*, Willd.), Këntjoer, roode trasi, samen fijngemalen en als smeersel om, ook na uitpersing als druppeling in de oogen, die lijden aan *rëmbès*,
- j. godong *waloh* (bladeren van *Lagenaria vulgaris*, Ser.) koenir en „sirih“-kalk (ëndjët, n. apoe, k., samen fijngemalen en als smeersel om oogen, die *majo* zijn.

- k. het bloed van „tjatjing kaloeng” vermengd met dat van 10 kippeveeren, die uitgetrokken worden, in watten opgenomen en zoo in het oog gedruppeld, dat *lamoer* is, en
- l. angkoop djambé nom (jonge vruchtjes van *Areca catechu*, L.) met 13 „koenir”-bolletjes of- wortels en 1 korrel zout samen fijngestampt en daarna geperst en gefiltreerd, als oogwater bij *rèmbès*.

Overigens wordt het sub *c* hiervoren aangegeven recept voor alle oogziekten gebruikt.

43. *Médjén*, k.n. Moeilijke met persing gepaard gaande stoelgang; haemoroïden, ook bloed-diarrhée.

Hiertegen worden aanbevolen:

- a. ojut *térong* (wortels van *Solanum melongena*, L.), poetjoek (*Corypha gebanga*, Bl.) madjakan (De bast van *Quercus infectoria*, Oliv.) paḍisari (zaden van *Woodfordia fruticosa*, Kwez.) djahakēling (*Kruninalia bellerica*, Roxb. de bast), djaha-lawé (als voren Term. beller., Roxb.) adas en poelasari samen fijngemalen en als drank ingenomen, en
- b. ojut sēmanggi (wortels van *Hydrocotyle rotundifolia*, Roxb.) ěndjēt anjang (opgedroogde sirih-kalk) ojut *adal-adal* wortels van *croton tiglium*, L.) ojut *toeri* (wortels van *Sesbenia grandiflora*, Poir.) na wasschingen en uitdrukking over en tevens verder met pala koeroeng (versche niet droge foelie), 7 stuks kruidnagelen (tjēnkēh), 1 korel zout en het water van 1 klapa idjo fijngewreven en als drank ingenomen.

Onder „*Médjén*” wordt soms ook Dysenterie (*Bobotan oemběl,-gětih*, n, *Wawratan oemběl,-rah*, k.) verstaan, en dan worden de medicamenten voorgeschreven, die daarvoor goed worden geacht. (Zie „*Wawratan*” hieronder.).

44. *Měngi*, k.n. Aanborstigheid, Asthma.

Zie „*Ampëg*” hiervoren.

45. *Moelès*, k.n. Roeringen, buikpijn, ook maagkramp, enz.

Hiertegen bestaan de volgende recepten:

- a. soeroeh tēmoe ròsé (sirihbladeren waarvan de zijnerfven op de hoofdnerf samenkomen) 14 korrels djintën, zout, houtskool, Kemirie (vruchtvliesch erfsten van *Aleurites triloba*, Forst.), een weinig tawas (aluin), kětoembar, mēsōhi, moermak-daging, kěntjoer en asēm (tamarinde) samen fijngemalen en als drank gebruikt,
- b. lěmpoejang, en mritja met een weinig gekookt water fijngemalen en ingenomen.

46. *Moernět*, k.n. Duizelingen, duizeligheid, enz.

Zie „*Sambangěn*“ hieronder.

47. *Moeněg*, ook *Oemor*, k.n. Misselijkheid, bedorven maag. Gewoonlijk gepaard met hoofdpijnen (*Ngěloe*, k.n.) waarom deze ongesteldheid ook met de tegen *Ngěloe* (zie aldaar) aanbevolen medicamenten wordt behandeld.

48. *Moetah*, k.n. ook *Loentak-loentak*, k.n. Braken.

Hiertegen wordt aanbevolen:

- a. een drankje van samen fijngemalen poepoes *gědang sěpět* (topblad van *Musa acuminata*, Colla) těloeng tjěng-kang (3 stukken van een vingerspan) asēm sa-kloeng-soe (vleesch van een pitje) en 1 korrel zout,
- b. een dito van samen fijngemalen *tēmoe poetih* (*Curcuma Zerumbe*, Roxb.), bawang poetih, adas en poelasari.

Om braking op te wekken wordt voorgeschreven:

een drankje, bereid uit 1 „těkěm“ (een handvol) godong toeri (bladeren van *Tesbenia grandiflora*, Poir), tjikalan krambil (jong uitspruitsel van *Cocus cucifera*, L.) tēmoe-lawak, Knoflook, laos en tjabé (*Chavica officinarum*, Miq.) samen fijngemalen.

49. *Ngěloe*, k.n. Hoofdpijn.

Hiertegen worden gegeven:

- a. tēmoe en inggoe samen fijngemalen, het water als oogdruppels te gebruiken.
- b. laos en bawang poetih samen fijngemalen en op de slapen gelegd, en

- c. koenir, djatihoutschool, djeroek pětjël, asëm, zout, woh sawi (zaden van *Brassica juncea*, Cosf.) godong ilër (bladeren van *Celosia cristata*, L.) tigang lëmbar (drie stuks) als boven.

50. *Ngoejoeh gětih*, n. (— rah, k.) Bloedwateren.

Hiervoor bestaan de volgende recepten:

- a. manggar krambil kapipis (fijngemalen klapperbloesem) vermengd met rundermelk (poehan sapi, n.— lemboe, k.) als drank,
b. godong krëmah (bladeren van *Alternanthera sessilis*, R. Br.), godong djambé (bladeren van *Areca catechu*, L.) en moermakdaging samen fijngemalen en ingenomen.

51. *Oejang*, k.n. ook „Bojok” (zie hiervoren) of *Laza awak kabèh*, n. *Sakit salira sadja*, k. Pijn en een moe en stroef gevoel over het geheele lichaam.

Behalve „oeroet” wordt hiervoor aanbevolen:
een smeersel over het geheel lichaam van samen fijngemalen godong gandarosa (bladeren van *Justicia gendarussa*, Burm.) die nog jong en groen zijn), soenti en bëräs ongekookte rijst.)

52. *Oentoe*, k.n. Kiespijn.

Hiertegen bestaan de volgende recepten:

- a. (bij holle kiezen) het vullen der holten met samen fijngemalen djaé en zout,
b. het inwrijven der zieke plekken met floetoe *Kadjéng boeloe* (het melksap van *Ficus pilosa*, Reuw.) vermengd met gendis arén (arén-suiker) en
c. het op dezelfde wijze toepassen van samen fijngemalen *Kloewak* (toebereide zaden van *Panqium edule*, Reinw. en zout.

53. *Oeték*, k.n. Hersenaandoening, ontsteking der hersens, enz.

Hiertegen wordt voorgeschreven een „pilis” (zalfje op het voorhoofd en de slapen) van samen fijngemalen djaé en kajoe-manis.

Zie overigens onder „Edan” hiervoren.

54. *Pantjingen*, k.n. Zeere, rauwe keel, -ook klem.

Tegen klem hebben de doekoen's geen middelen: ook voor een rauwe, zeere keel weten zij niet veel. Gewoonlijk wordt daarvoor gorgelen (kemoe of kěkoerah k. n.) met zoutwater of een afkooksel van den bast van den *Tandjoeng* (mimusops elengi, L.) of den sana (*Pterocarpus indicus* Willd.) aanbevolen.

55. *Patjĕk*, ook *Matjĕk*, k.n. Borstkramp.

Hiertegen worden gewoonlijk de middelen tegen hoest of *Watoek* (zie aldaar) en inwrijvingen met kajoepoetiholie aanbevolen.

56. *Pĕloeh* of *Peloh*, k.n. Impotentie (bij mannen).

Hiervoor bestaan de volgende recepten:

- a. het inslikken van een rauw ei van een zwarte kip met wat aanschijfjes gesneden knoflook (bawang poetih) en
- b. een drankje van samen fijngemalen poepoes gĕdang saba (topblad van Musa ?)
soeloer-ing-sata (tabaksloten) jonge zijloten aan de tabaksplant) en djĕroek-pĕtjĕl (het sap ervan).

57. *Roemab*, K n. Een onaangenaam, ziek gevoel over het geheele lichaam, zonder ergens bepaald pijn te hebben.

Deze ongesteldheid wordt meest behandeld als *Dingkĕl* (zie hiervoren) doch soms worden ook de voor *Kasrĕpĕn* (zie aldaar) voorgeschreven middelen daartegen gegeven.

Voorts worden nog de volgende recepten voorgeschreven:

- a. het kauwen en inslikken van writja (1 vingergreep) en zout (1 vingergreep) 's ochtends op de nuchtere maag, en
- b. een drankje van samen fijngemalen woh *soekĕt loe-langan* (zaadjes van *Timbristjdis globulosa*, Kunth.), godong patjing (b'aderen van *Costus speciosus* Smith), godong andong (idem van *Cordyline spec. div.*), soenti, adas, poelasari, gebrand klappervleesch, brambang, jonge

djambé-noten, kěmbang *apòn apòn* (bloemen v. n. *Pistia stratiotes* L.)

en Temoe poetih *Curcuma Zerumbet* Roxb.)

58. *Sadjroning* n. (*Salëbët-ing* k.) *baloeng*, k.n. ziekte der of in de beenderen en gewrichten.

Hiervoor bestaan de volgende drankjes van samen fijn-gemalen:

- a. tjěngkèh, mritja soelah en de melk eener geit of van een schaap, en
- b. in water geweekte kajoe manis djangan en podisari

59. *Sambangën*, k.n. Een door een boozen geest veroorzaakte ongesteldheid, waarbij de zieke maagkrampen en buikpijnen voelt en vaak ook aan duizelingen onderhevig is.

Hiertegen worden de volgende drankjes aanbevolen:

- a. het ei van een geheel zwarte kip, oud zout en oude tamarinde (*asěm kawak*, k.n.) samen fijn-gemalen, en
- b. lěgon *dadap-srep* (jonge uitspruitsels van *Erythrina hypaphorus* Boerl) *adas*, *poelasari*, *gaḍong katjipir*, (bladeren van *Psopho carpus* tetragonvlobus, D. C.) *trawas* (*Polypadiūm quercifolium*, L.—) en *tahi oela sawa* (de uitwerpselen van de behandegroote sawahslang) samen fijn-gemalen.

60. *Soerab*, k.n. Ziekte der zuigelingen (veroorzaakt door een boozen geest) met opgezetten buik en afkeer van het zuigen, ook gepaard met stuipen.

Hiertegen wordt voorgeschreven:

- a. een mengsel van samen fijn-gemalen gebrande *trasi* en gepofte *brambang* (roode uien), waarvan het uitgeperste sap wordt in gegeven, terwijl het overblijfsel als smeessel over het geheele lichaam wordt aangewend, — voorts:
- b. een drankje van samen fijn-gemalen poetjoek (*Coryptra gebanga*, Bl.), *ganti* (*Ligustrum glomeratum*, Bl.) *ojot mandakaki* (wortels van *Tabernacmontana coronaria* R. Br.) *goḍong kětjoeboeng*) bladeren van *Datura* sp. div) en *writja*,—

61. *Sawaněn*, k.n. Stuipen (bij kinderen).

Hiertegen bestaan de volgende recepten:

- a. *lěmpoejang paīt* (*Zingiber cassumanar*, Roxb.)
1 ros = (1 geleding of stukje), *gagang sědah* (stelen van sirihbladeren, 2 stuks gekauwd en daarna het kind ingegeven,
- b. *godong singkil* (*Pothos Zollingeria* Schott, een heele plant), *ganĵi*, *měsohi*, *sari*, *djintěn*, *madjakan*, en *lěmpoejang* samen fijngemalen en gebruikt, om te „*sěmboer*” (uit den mond gesproten onder het uitspreken van een mooie formulier) en
- c. *djintěn-irěng*, *měsohi*, *kěmoekoes*, *dringo*, *banglé* en *brambang* eerst samen fijngemalen, daarna onder toevoeging van azijn samen gekneusd met *godong inggoe* (bladeren van *Ruta graveoleus*, L.) in doekjes gewikkeld en zoo bij wijze van papjes of compressen gelegd op de polsen en om de eukels.

N.B. Ook ouderen van dagen kunnen z.g. *Sawaněn* zijn, doch dan beteekent dit woord voor hen hetzelfde als *Kampirān Gěnděng*, en *Edan* (zie aldaar).

62. *Sěné*, k. *Ngoejoeh*, n. Ziekten der geslachtswerktuigen als *Běngang* (zie aldaar). De niet tot de venerische of syphitische ongemakken der geslachtswerktuigen worden behandeld als de onder *Kěmpong* bedoelde ziekte (zie aldaar).

Onder dezen naam (*Sěné*) wordt ook verstaan graveel, waartegen de doekoen's soms een afkooksel geven van *godong měniran* (bladeren van *Phyllanthuswinaria*, L.) met *adas* en *poelasari*, ook *godong rěmoedjoeng*.

63. *Sěřět*, *Sěrik* en *Sěsěk*, k.n. Stroef en droog prikkelend geval in de keel en benauwdheid.

Hiertegen wordt gorgelen met zoutwater, enz. als bij *Pantjingěn* (zie aldaar) aanbevolen, terwijl voor *Sěsěk* de voor *Ampěg* voorgeschreven middelen vaak worden gegeven.

64. *Sriawan*, k.n. Spruw, darmontsteking, darmcatarrh.
Hiervoor bestaan de volgende recepten:

- a. godong asem (bladeren van *Tamarindus indica*, L.), gepofte brambang, adas en poelasari samen fijngemalen en ingenomen, en
- b. lëgon waroe (jonge spruitjes van *Hibiscus tiliaceus*, L.) lëgon Këmirie (idem van *Aleuritis triloba*, Forst.) Madoe (honig) en poehan sapi (rundermelk samen fijngemaakt ingedronken).

65. *Tjatjingën* k.n. Ingewandswormen.

Hiertegen bestaan de volgende recepten:

- a. 1 heele indigo-(*tom*: *Indigofera*, spec. div.) plantje, soeroch tēmoe ròsé (sirihbladeren wier zijnerven op de hoofdnerf samenlopen), jonge djambé-(pinang)-noten en 1 bolletje knoflook samen fijngemaakt en ingegeven,
- b. klapperolie en *klabët* (*Trigonella facunum gracum*, L.) samen fijngewreven en ingegeven.
- c. widji këmroenggi (zaden van *Caesalpinia bonducella* Fleming) fijngewreven in de melk der moeder van het zieke kind, en na filtratie in zijn oog gedruppeld, en
- d. godong këtjoeboeng (bladeren van *Datura* spec. div.) sata ètja (goede tabak) en ëndjët anjang (opgedroogde bereide sirih-kalk) samen fijn gemaakt en als „tapel” op den buik aangewend.

66. *Tjèkëk* k.n. Tering, borsttering.

Hiertegen wordt door de doekoen's aanbevolen:

- a. een drankje van samen fijngemalen djëroek pëtjël, zout (1 korrel), asëm kawak, brambang, en adas,
- b. een dito van sinom asëm (jonge asëm-blaadjes), pa-roedan krambil (geraspte goed rijpe klapper), tēmoelawak, këntjoer, adas, poelasari, kajoe lëgi en brambang, eerst samen „ka-ëtun” (in een bain-marie gaar gemaakt) en daarna onder toevoeging van „djëroek”-(lemmetjes-) sap uitgeperst en gedronken,
- c. een door middel van „sëmboer” (het uit den mond spuiten van het middel, onder het uitspreken van een formule op rug en borst aan te brengen, smeersel van samen fijngemaakte godong lampes (bladeren van *Ceimuns sactum*, L.) godong këmirie (bladeren van *Aleurites triloba*, Forst.) en het vleesch van 3 asempitten, en

- d. een op dezelfde wijze aan te brengen smeersel van gekauwde godong këmoening (bladeren van *Murraya exotica*, L.) en djaé.
- e. Pranadjiwapitten in water afgetrokken; dit water wordt nafiltratie (2 × daags 1 kopje vol) ingenomen.

67. Tjěngěl pěgěl, k.n. Pijnen in den nek, stijve nek, nekkramp, enz.

Hiertegen wordt aanbevolen een smeersel van samen fijngewreven:

angkoep (of manggar) klapa idjo (de bloemknop van de *Cocos nucifera*, L. van *viridis*), mēsōhi, koenir rout en asēm-kawak.

68. Toedjoe, k.n. Vallende ziekte, Draaiziekte.

Zie ajan-ajaněn hiervoren.

59. Watoek, k.n. Hoest.

Voor de verschillende soorten van hoest, behalve *Kekəl* (kinkhoest) (zie aldaar) bestaand geen afzonderlijke medicamenten, doch worden in het algemeen de volgende recepten gegeven:

- a. op een sneedje djěroek pětjěl wordt ěndjět anjang (reeds opgedroogde sirih-kalk) gelegd; daarna wordt het boven vuur gehouden totdat het sap goed warm is geworden, en dit verder in den mond uitgeperst, terwijl de rest op den hals word gesmeerd,
- b. als smeersel op den hals godong laos (bladeren van *Alpinia galanga*, Willd.) fijngewreven niet gětjok (gekruid en dun gesneden doch rauw kippevleesch),
- c. (bij kinderen) als drankje een weinig urine van den vader gemengd met fijngemalen soeroeh tapak (gevlekte bladeren van *Chiper betle*, L. —) brambang en kajoe-legi,
- d. godong *tapak-dara* (bladeren van *Selaginella atroviridis* Spring.) lēmèn joejoe (eierstobben of eitjes van landkrabben) *soekèt mëndongan* (*Xyris malanocephala*, Miq.) darapoetih (*Zizyptus jujuba*, Lam.) *kajoe tahi* (*Lasianthus purpurens*, Bl.), djamoer *boengkang* of bangong (*Pachymatuber regium*, Fr.), djamoerimpēs (*Lycoperdon gi-*

ganteum Baisch en kajoe-lëgi, samen fijngemaakt en als drankje ingegeven.

- e. Kembang soeroeh (bloesem van Paperbetle, L.), goede tabak en Këmoekoes samen fijngemalen en als smeersel op den hals en de borst aangewend, en
- f. godong waroe nom (jonge bladeren van Hibiscustiliacus, L.) lan Koeðoepè pitoe (7 bloemknoppen daaraan) of sangang poenggël (9 topbladeren), adas, poelasari, Këmbang blimbing woeloeh (bloesems van Averhaabilimbi, Vol.), godong gagan-gagan (bladeren van Desmodium barbatum Benth) alsmede een handvol wortels daarvan, voorts klontjessuiker (1 klontje), kajoe manis djangan Tjina, Kërikan widara laoet (schrapsel van het hout van Eurycoma longifolium, Jack.), 1 vinger-greep) en godong saga (bladeren van Adenanthera pavonina, L) samen gekookt en als drankje te gebruiken.

70. *Wawratan*. 12 *Bobotan*, of *Ngising*, n., ook *Montjor*, k.n. afgang, diarrhée.

Hiervan onderscheiden de ðoekoen's drie soorten, nl. *wawratan*: gewone diarrtree, *wawratan oembël*: slijmafgang, en *wawratan rah*, 12 *bobotan gëti*, n.: bloeddiarrtree, dysenterie.

Tegen de eerste soort bestaan de volgende recepten:

- a. godong sëmboeng (bladeren van Blumea balsanifera D. e.), podisari, moermak-daging, poetjoek, zout en djatihoutskool samen fijngemalen en gedronken.
- b. lëgon poetjoeng (jonge spruiten van Paugium edule Reimd.) adas, poelasari, brambang, koenir lanang (de niet bloeiende Curcuma longa, L.) en temoe lawak, nl. het zetmeel (pati) daarvan, samen fijngemaakt en ingenomen.

Tegen slijmafgang worden de volgende drankjes aanbevolen, bereid uit samen fijngemalen:

- a. babakan sana (bast van Pterocarpus indicus Willd.), 1 schijfje lëmpoejang, en sidawojah (Woodfordia fouticosa, Kurz.) en

b. klëmbak, pala, en een weinig poetjoek.

Tegen bloed-diarrtrée eindelijk worden gegeven :

- a. ron-ing *pari* (bladeren van *Oryza sativa*, L.), brambang, en het sap van djëroek pëtjël samen fijngemaakt en gedronken,
- b. kajoe *sëtjang* (*Caesalpinia sappan*, L.), widara laoet (*Eurycoma longifolia* Jock.) *tjakma* (tjëndana) djenggi (het hout van *Santalum album*, L.) samen met water of „tadjin” gekookt en 's ochtends en 's avonds ingenomen en
- c. asëm Kawak, Këtoembar, tawas, djong rahab, bakaran pala (gebrande notemuskaat), Kajoelëgi en een weinig zout, samen fijngemalen en als smeersel op den buik gebruikt.

Zooals uit het voren medegedeeld blijkt, kennen de Javaansche doekoen's een vrij belangrijk aantal kwalen en ongemakken, waaraan het menschelijke lichaam onderhevig is, en verscheidene middelen daartegen. Of deze altijd probaat zijn, hebben wij niet precies kunnen constateeren en kunnen wij, als leek, ook moeilijk beoordeelen.

Behalve vorengenaamde ziekten zijn er nog verscheidene, waarvan wij wel de namen, doch niet de daarvoor aanbevolen medicamenten te weten hebben kunnen krijomeen. Deze zullen wij straks nader opgeven; wellicht zullen andere belangstellenden in de geneeskunde der doekoen's gelukkiger zijn dan wij, en daarvoor ook recepten kunnen krijgen. Vooraf moeten wij hier echter nog volledigheidshalve vermelden, wat de doekoen's aanbevelen, om het lichaam sterk te maken (angoewat-akën badan, k.) Hiertoe worden de volgende recepten als goed aanbevolen, nl.

- a. 29 stuks tjëngkéh, drëdjëg alang-alang (jonge uitloopers van *Imperata cylindrica* Beauv.) 7 topjes, ëmpoekoenir (de hoofdknol van *Curcuma longa*, L.), këntjoer, kë-sikan saka (fijn schrapsel van een der stijlen van het huis) en koeninge ëndogajam irëng (dooiers van eieren van zwarte kippen samen fijngemalen en als drankje ingenomen, en

- b. (voornamelijk, om lang te kunnen blijven zitten) writja, pala, tjěngkéh, ragi (gist), madoe (honig), ěndog pitik kang roepa abang (eieren van rood of kruin gevederde kippen), doch alleen het wit daarvan, samen fijngemaakt en eens in de 7 dagen gedronken.

Wat nu eindelijk de hiervoren door ons bedoelde andere ziekten of ziektoestanden aangaat, waarvan het ons alleen gelukt is de namen en de beschrijvingen of verklaringen daaraan, doch niet de medicijnen te weten te krijgen, deze zijn o. a:

Antěp, k.n. Slaperigheid door zwakte, slaapziekte

Batjěk, k.n. of *Batjěk* ook *Singgatěn* k.n. erg door ingewandswormen geplaagd, zoodat zelfs de oogen ziek zijn

Boentoe, k.n. Verstopping van —, polijp in den neus.

Děngkěk, k.n. pijn in de zijde.

Dilěp, k.n. voortdurend geeuwen en gapen (voornamelijk van onvruchtbare vrouwen).

Gěmlandjar, k.n. dubbel zien,

Kěmanděn, k.n. stekende buikpijn, venijnig pijnlijke storingen, enz.

Kěměng, k.n. fijnnijke spanning der huid, gepaard met een zwaar gevoel in de oogen,

Klěngěr k.n. plaúwte, beroerte.

Lěmpoengěn, k.n. lijdende aan anacunie, bleek en zwak zijn, enz.

Měmrěng, k.n. wazig zien, ook het gedeeltelijk met vliesjes overdekt zijn van het oog.

Ngěrěs, k.n. toring, vermagering ten gevolge van verdriet enz.

Nglěmoet, k.n. zwak van gezicht zijn, ook vliegen of sterretjes zien.

Oelět-oelětěn, k.n. buikpijnen met krampen.

Sěmlomat, k.n. heet gevoel over het geheele lichaam, dat soms er rood uitziet, enz.

Singgoel, k.n. Voortdurend oprispingen hebben, boeren enz.

Soeléděn, k.n. (bij kinderen) een soort blaaruitslag op de huid (het springvuur? Jav. Wobk.)

Soemér of *Soeméng*, k.n. zwaar gevoel in het hoofd, hoofdpijn, enz.

Soer-boeloës, k.n. hypochondrie, ook een langzaam als een boeloës (rivierschildpad) voortschietende pijn, die ten laatste benauwdheid veroorzaakt.

Soez-oela, k.n. hysterie, ook als voren, doch sneller en over grootere lengten als van een slang voortgaande.

Tjékit, k.n. stekende pijn.

Tjékot, k.n. als voren doch in heviger graad, branden van een wond, hebben van een puist.

Tjikalén, k.n. spierkramp in den buik of de ledematen.

De zorg voor de hygiëne in de desa en wat daaraan annex is.

Omtent dit punt kunnen wij kort zijn, en zouden wij eigenlijk kunnen volstaan met de verklaring, dat bedoelde zorg feitelijk *niet* bestaat, en er over het algemeen, althans onder de bevolking en de doekoens, niet aan gedacht wordt, omdat men er eenvoudig het nút niet van in ziet!

Buitendien zijn het door verreweg het grootste deel der Javaansche bevolking (zelfs onder de meest ontwikkelden wordt zulks niet zelden waargenomen) nog gehuldigde fatalisme en de meer dan overvloedige gelegenheden die de erven, de andere bebouwde en onbebouwde velden en de daarover of daarlangs stroomende rivieren, beken, leidingen, enz. aanbieden om alle faccalieën en ander vuil te deponeren en te verwijderen, niet weinig schuld, dat aan voorzorgs- en andere maatregelen ter voorkoming of ter bestrijding van besmettelijke en andere ziekten niet wordt gedacht, nog minder gedaan. Behalve bij inlandsche hoofden en ambtenaren en enkele gegoeden, die zulks van Europeanen hebben overgenomen, bestaan nergens in de desa's afzonderlijke doelmatig ingerichte latrines of privaten en badkamers, en wordt aan natuurlijke behoeften eenvoudig voldaan op allerlei plaatsen en plekken, in welker nabijheid eenig water voor de reiniging te vinden is. Hiertoe zijn natuurlijk in de eerste plaats de rivieren, beken en waterleidingen als aangewezen. Ongelukkig echter dienen deze

water-afvoerkanalen gewoonlijk ook tot badplaatsen en wordt er niet zelden zelfs het in de desa benoodigde drinkwater uit gehaald, daar niet overal putten aanwezig of te graven zijn. Waar deze bestaan, worden zij echter meestal gebruikt niet alleen om er baden te nemen maar ook om er allerlei kleedingstukken, (zelfs van zieken, gestorvenen, keukengerei, enz. te wasschen, zoodat dergelijke putten met hun stilstaand water vaak gevaarlijker zijn dan de smalste sloten en dergelijke kanalen meer, waarin het water, zij het ook niet altijd even snel, nog vloeit en het daarin aanwezige vuil weg kan voeren. In het gebergte, waar in de meeste ravijnen verscheidene goede, zuivere bronnen tot „pantjoeran's" zijn ingericht, is de toestand, vooral wat de drinkwatervoorziening aangaat, wel zooveel beter, maar toch nog verre van idealisch.

Voorts laat de reinheid der woningen en der kleeding, vooral onder het mindere volk, niet weinig te wenschen over, al moet ook worden toegegeven, dat zullen niet altijd en onvoorwaardelijk moet worden toegeschreven aan bepaald gemis van reinheidsgevoel en — behoefte. De meeste koelies toch hebben, om in hun onderhoud en in dat van hunne niet zelden van groote gezinnen behoorlijk te kunnen voorzien, het vaak meer dan zwaar, zoodat dikwijls voor den aankoop van wisselkleederen niets of niet genoeg overblijft, en alleen tegen het einde der vasten daaraan gedacht kan worden, al moeten er ook schulden voor worden gemaakt! In het gebergte, waar de koude de menschen dikwijls dwingt, 's nachts vuren in huis aan te leggen, om zich te warmen, of waar, door de veelvuldige regens het rooken en kunstmatig drogen van tabak en andere landbouwproducten veel in praktijk wordt gebracht, zien de huizen er van binnen mede alles behalve zindelijk uit, vooral wanneer zij daarbij gedeeltelijk ook dienen moeten tot stalling van eenig vee, enz.

Ook de zieken-behandeling en-verpleging laat meer dan veel te wenschen over. Een geluk daarbij echter is zeker, dat de z. g. Javaansche vroedvrouwen (doekoen baji, k. n.) bij hare hulp bijbevallingen zich slechts tot uitwendige

manipulaties bepalen, anders zouden gevallen van allerlei infecties ongetwijfeld meer dan veelvuldig voorkomen en het sterftecijfer onder kraamvrouwen en jonggeborenen geen onbelangrijk procentage aangeven, want van désinfectie en andere wijzen van reiniging der handen enz. hebben zij geen begrip en daaraan wordt ook niet gedacht!

Dat een en ander niet weinig op den algemeenen gezondheidstoestand in de desa's influenceert, en in tijden van epidemieën ook niet zelden oorzaak is van een vlugge verbreiding daarvan niet alleen, maar ook van het lang aanhouden der ziekte, behoeft zeker geen betoog, doch zoolang van overheids- of regeeringswege aan deze aangelegenheid geen of zeer weinig aandacht wordt geschonken, en der bevolking niet op eenvoudige, maar duidelijke en grondige wijze eenig begrip omtrent het nùt der zorg voor de hygiëne en voor wat daaraan aanea is, wordt bijgebracht, zal hierin wel geen verandering komen, en het gebruik bijv. van goed ingerichte privaten, badkamers en waschplaatsen, alsmede het schoon en rein houden der huizen enz. steeds tot de vrome wenschen blijven behooren.

Een ander gevaar zit dikwijls ook in den verkoop op de pasars van bedorven vleesch, visch en andere eetwaren, die, omdat zij dan goedkoop worden aangeboden, in spijt zelfs van den bedorven staat steeds grage koopers vinden, en zoo niet zelden allerlei ziekten veroorzaken, — in elk geval de vatbaarheid daarvoor zeer bevorderen.

REGISTER

van de in de Inlandsche apotheken verkrijgbare en in de in dit boek vermelde recepten der doekoen's gebruikt wordende kruiden, kruiderijen, planten en plantendeelen en dierlijke en andere producten.

<i>Adal-adal</i>	<i>Bidara laoet</i>
<i>Adas</i>	<i>Bidji makasar</i>
<i>Alang-alang</i>	<i>Blanggrang</i>
<i>Andong</i>	<i>Blimbing</i>
<i>Apa-apa</i>	<i>Blimbing wěsi</i>
<i>Apoe</i>	<i>Boeloe</i>
<i>Apoes</i>	<i>Boewah těmpajan</i>
<i>Apon-apen</i>	<i>Boros</i>
<i>Areng</i>	<i>Botor</i>
<i>Argoelo</i>	<i>Brambang</i>
<i>Arih-arih</i>	<i>Bratawali</i>
<i>Asěm</i>	<i>Dadap srěp</i>
<i>Asěm-kawak</i>	<i>Dara poetih</i>
<i>Atal</i>	<i>Dawé</i>
<i>Awar-awar</i>	<i>Děděl</i>
<i>Awoe</i>	<i>Děgan</i>
<i>Babakan</i>	<i>Dělima poetih</i>
<i>Bajem bang</i>	<i>Dělima sawit</i>
<i>Bakoeng</i>	<i>Děngkèl</i>
<i>Baladewa</i>	<i>Děrèng</i>
<i>Balong</i>	<i>Djadam</i>
<i>Bangle</i>	<i>Djae</i>
<i>Banjoepěnawar</i>	<i>Djaha</i>
<i>Bawang</i>	<i>Djaha kělēng</i>
<i>Běngkoeang</i>	<i>Djambe</i>
<i>Bengoek</i>	<i>Djamoer bangkal</i>
<i>Běras</i>	<i>Djamoer bangkong</i>
<i>Běsaran</i>	<i>Djamoer impěs</i>
<i>Běton</i>	<i>Djarak</i>
<i>Bětitlèt:</i>	<i>Djarak Tjina</i>

Djati
 Djëngkol
 Djëroek kilang
 Djëroek pëtjël
 Djëroek poeroet
 Djëroek tipis
 Djëroek wangi
 Djintën
 Djompong
 Djong pipit
 Djong rahap
 Dlëngir
 Dlongop
 Doek
 Doekoet writja
 Doerdana
 Doeren
 Dongong
 Drëdjëg
 Dringo
 Empoe
 Empoeng
 Endjët
 Endog
 Entjen -entjeng
 Gabah
 Gaboes
 Gadoeng
 Gagan-gagan
 Gajam
 Gambir
 Gamblëh
 Gandarosa
 Ganti
 Gëbang
 Gëdang
 Gëdang-saba
 Gëdang sëpët

Gëlam
 Gelap
 Gëtjok
 Glagah
 Glëgës
 Godong
 Grëgës
 Grëgët
 Ilër
 Inggoe
 Kajoe angin
 Kajoe garoe
 Kajoe lëgi
 Kajoe manis djangan
 Kajoe tahi
 Kajoe woelet
 Kapas
 Kapoelaga
 Kapoer Baroes
 Kastoeri
 Katës
 Katjipir
 Katës gantoeng
 Këdawoeng
 Këdji
 Këdoja
 Këlor
 Këmarogan
 Këmbang
 Këmbili
 Këmiri
 Këmlako
 Këmoekoes
 Këmoening
 Këmroenggi
 Kënanga
 Këningar
 Këntang

Kěntang djawa
Kěntjoer
Kěsoemba
Kětan-irěng
Kětapang
Kětékér
Kětépěng
Kětjoeboeng
Kětjoewis
Kětoembar
Klabét
Klapa idjo
Klěmbak
Koekoe
Koelit
Koenjr
Koentjě
Kolang kaling
kool Bandan
Kopi
Krěmah
Lampěs
Landa
Landěp
Laos
Lědoeri
Lěgon
Lěmén-joejoe
Lěmpoejang
Lěnga-djarak
Lěnga doejoeng
Lěnga-kajoepoetih
Lěnga-katjang
Lěnga-kěsambi
Lěnga-kětjoeboeng
Lěnga-klěntik
Lěnga-latoeng
Lěnga-makasar

Lěnga-pala
Lěnga-sěreh
Lěnga-sělira
Lěnga-tahoen
Lěnga-těngkawang
Lěnga-Timoer
Lěnga-tjěngkěh
Lěnga-widjén
Lěri
Lěrěk
Loèlangan
Loeloet
Loewing
Loemboe
Lombok
Madjakan
Madoe
Maja
Mandakaki
Manggis
Mělati
Mendongan
Meniran
Měnjan
Měnoer
Měsohi
Miana
Mindi
Mlindjo
Moermakdaging
Moengsi
Moesi Arab
Mornasari
Mritja
Nampoe
Nanas
Nangka
Nipah

Oejah
Oentoek-tjatjing
Ojot
Orang-aring
Otok
Pakis gadjah
Pakoe
Pala
Palakia
Palé
Pandan
Papasan
Paré
Pari
Paroe
Patjé
Patjing
Pěletikan
Pěnawar-Djambi
Péndoel
Pěntil
Pěté
Pinang
Podisari
Poedak
Poehan-sapi
Poelasari
Poelé
Poepoes
Poetjoek
Poetjoeng
Pokal
Poksor
Pranadjiwa
Pring
Proesi
Radjabaja
Ragi

Randoe
Rasamala
Rawè
Rěna
Ron
Ros
Sabrang
Saga
Salak
Sana
Sangkèt
Santěn
Sarana
Sari
Sata
Sawang
Sawi
Sawo-Djawa
Samarakandi
Sěmanggi
Sěmbodja
Seboekan
Sěmboeng
Sěprantoe
Setjang
Sidawajah
Simbarmendjangan
Singkil
Sinindjong
Sinom
Sintok
So
Soekět
Soeloer
Soka
Songar
Sraeni
Tadjin

Tahi manoek	<i>Tjoekak</i>
Tahi oela sawa	<i>Tjoekilan</i>
Talës	Tjrakèn
Tambara maridja	Tlètong-kapal
<i>Tandjoeng</i>	Tloetoeh
<i>Tanggoeli</i>	Toendoeng
<i>Tapakdara</i>	Toeri
Tawas	<i>Tom</i>
Tëboe	Trasi
Tëki	Trawas
Tëmoe	<i>Waloh</i>
Tëmoe-giring	Wangi
Tëmoe-irëng	<i>Waoeng</i>
Tëmoe-lawak	Warangan
<i>Tëmoe-poetih</i>	<i>Waringin</i>
<i>Terong</i>	Waroe
<i>Terong-ngor</i>	<i>Waron</i>
<i>Teter</i>	Watoe-karang
<i>Tjabé</i>	Wëdak
Tjakma	Wëlirang
Tjendana	Widara-laoet
Tjéngkek	Widara poetih
<i>Tjèrmé</i>	<i>Widjen</i>
<i>Tjètètèt</i>	Wora-wari-bang

**Lijst van de door mij bij de bewerking hiervan
geraadpleegde en gebruikte boeken.**

DR. C. L. V. D. BURG : De geneesheer in Nederlandsch-Indië.
(3 deelen) Batavia Ernst & Co. 1882.

DR. C. H. STRATZ : De vrouwen op Java. Semarang. G.C.T.
V. DORP EN CO. 1897.

DR. L. S. MEYER : De ziekten van den mensch. Zutphen.
W. J. THIEME & Cie.

DR. S. SR. CORONEL : Ons wonderschoone huis. Amsterdam.
VAN KLAVEREN.

DR. MAX BARTELS : Die medicin der naturvölker. Leipzig.
TH. GRIEBEN'S VERLAG (L. FERNAU) 1893.

Lehrbûch der homöopastischen Therapie. Sechste Auflage.
Leipzig DR. WILLMAR SCHWABE. 1899.

DR. N. P. VAN DER STOK : Handleiding voor niet-genees-
kundigen tot het verleenen van eerste hulp in dringende
ziekte gevallen, verwondingen en vergiftigingen. Djokdja.
H. BUNING. 1883.

DR. I. P. DOZIJ : Geneeskundige gids voor Nederlandsch-
Indië. Amsterdam. J. H. DE BUSSIJ. 1881.

DR. C. L. V. D. BURG : Het verleenen van geneeskundige hulp
voornamelijk aan inlanders zooveel mogelijk met inlandsche
hulpmiddelen. Amsterdam. J. H. DE BUSSIJ. 1894 Magazijn
van ontleedkunde of volledige verzameling van ontleed-
kundige afbeeldingen van het menschelijke lichaam, enz.
door S. I. GALAMA, med. doch. Amsterdam. C. G. SNEPKE. 1837.

TH. BATEMAN. M. D : Abbildungen von Hautkrankheiten,
ek. Weimar. 1830.

G. I. FILET : Plantkundigwoordenboek voor Ned.-Indië.
Amsterdam. J. H. de BUSSIJ. 1888.

F. S. A. de CLERCQ : Nieuw plantkundigwoordenboek voor
Ned.-Indië. Amsterdam. J. H. de BUSSIJ. 1909.

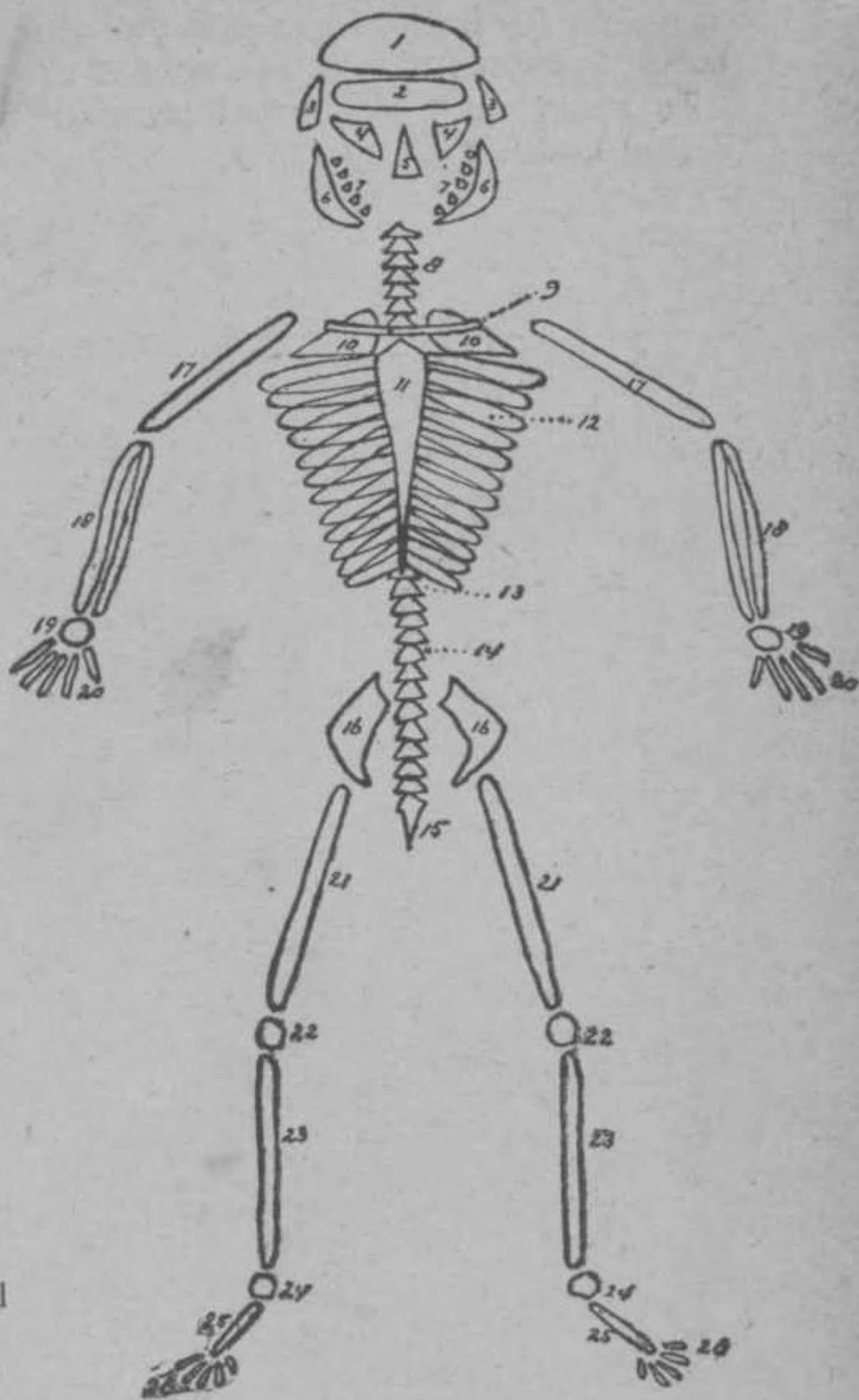
Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek van I. F. C.
GERICKE en T. BOORDA, enz. Leiden. E. J. BRILL, 1901.

Nederlandsch - Javaansch Woordenboek door P. JANSZ.
Semarang. G. C. T. VAN DORP & Co. 1899.

Prachtisch Javaansch-Nederlandsch Woordenboek door
P. JANSZ. Semarang. G. C. T. VAN DORP & Co. 1876.

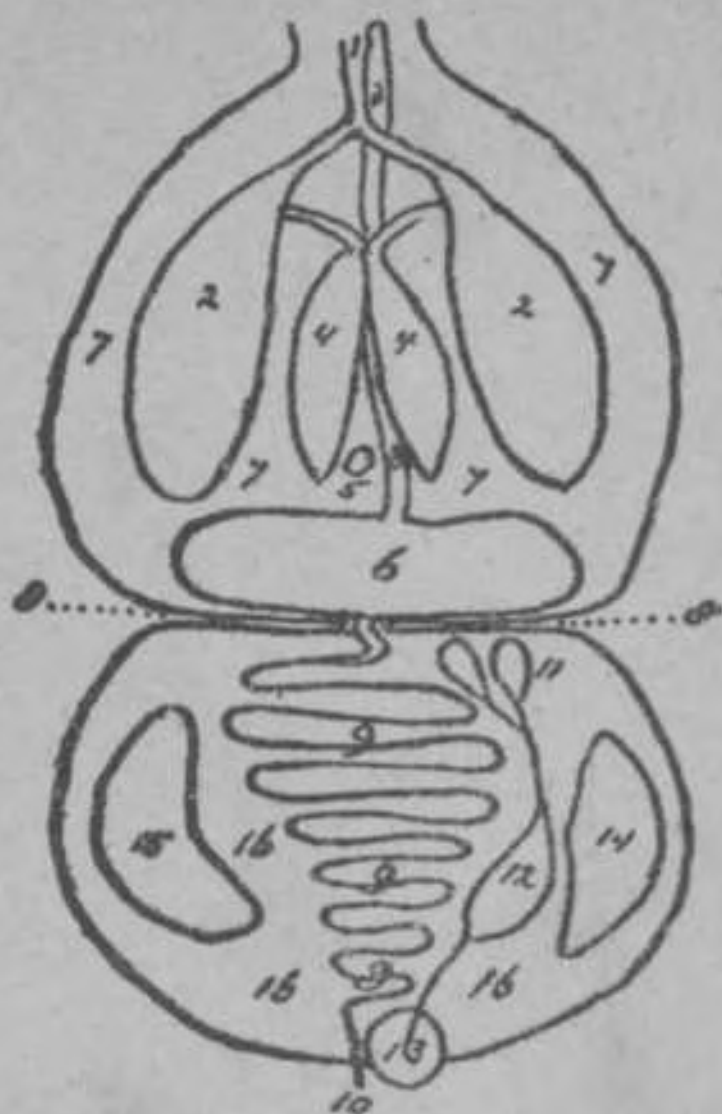
L. TH. MAIJER: Een blik in het Javaansche volksleven.
(2 deelen) Leiden. E. J. BRILL 1897.

- BALOENG
1. paṭak
 2. baṭoek
 3. pilingan
 4. pipi
 5. djanoe
 6. oewang
 7. oentoe
 8. tjěngěl
 9. salang
 10. walikat
 11. ḍaḍa
 12. iga
 13. gěgěr
 14. bojok
 15. silit kodok
 16. tjětik
 17. baoe
 18. lěngěn
 19. èpèp-èpèk
 20. daridji tangan
 21. poepoe
 22. ganḍoe
 23. garēs
 24. oegěl-oegėlan-
sikal
 25. dēlamakan
 26. daridji-sikal

HET MENSCHELIJKE GERAAMTE.

1. goeroeng
2. kěboek
3. gorongan
4. djantoeng
5. kělēmbongan koewaja
6. Wađoek
7. ɖaɖa
8. kendaŋang
9. oesoes
10. bol
11. gindjēl
12. poejoehan
12. kawirangan
14. limpa
15. ati
16. Wětēng

DE NIET ZICHTBARE, INWENDIGE
ORGANEN VAN HET MEN-
SCHELIJKE LICHAAM.

1. oewēl
2. бага
3. waɖah kawah
4. anak
5. tali ariari
6. ariari

DE BAARMOEDER.

G. H. VON FABER

